

ΟΙ ΕΙΔΙΚΟΙ ΣΑΣ ΕΝΗΜΕΡΩΝΟΥΝ

ANTOINE VERGOTE

Όμοτίμου Καθηγητού τῆς Ψυχολογίας τῆς Θρησκείας
στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Λουβαίν

Η ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΑΠΙΣΤΙΑΣ

Μετάφραση Στάθη Γιαννῆ

Προλογικὸ Σημείωμα
Α. Μ. ΣΤΑΤΡΟΠΟΥΛΟΣ

ΑΘΗΝΑ 1994

ANTOINE VERGOTE

Όμοι. Καθηγητοῦ τῆς Ψυχολογίας τῆς Θρησκείας
στο Πανεπιστήμιο τῆς Λουβαίν (Βελγίου)

Η ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΑΠΙΣΤΙΑΣ

Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ περιοδικοῦ «ΕΦΗΜΕΡΙΟΣ»
[Ἔτος ΜΒ' (1993), σσ. 384-85, ἔτος ΜΓ' (1994)
σσ. 40-41, 62-63, 80-81, 98-99, 110-111 καὶ 130]

ΑΘΗΝΑ 1994

Ένας Βέλγος θρησκευοψυχολόγος στήν Ελλάδα

Περιπέτειες σὲ δύο...

Μὲ δάνειο τίτλο παρμένον ἀπὸ τὸν Α. J. Cronin ἐπιγράψαμε τὸ ἄρθρο μας τῆς 1ης καὶ 15ης Ἰουνίου 1993, στὸ ὁποῖο ἀναφερόμασταν στὶς σχέσεις Θεολογίας καὶ Ψυχολογίας καὶ γενικότερα στὶς σχέσεις μεταξὺ Θεολογίας, Ἐκκλησίας, Θρησκείας καὶ ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου¹. Πρόκειται πράγματι γιὰ *περιπέτειες...* σὲ *δύο κόσμους* μὲ πολλαπλὲς ἀπόπειρες προσεγγίσεων. Οἱ προσεγγίσεις αὐτὲς γίνονται εἴτε στὰ πλαίσια μεμονωμένων ἐπιστημόνων εἴτε πανεπιστημιακῶν σχολῶν εἴτε ἐταιριῶν θρησκευοψυχολογικοῦ χαρακτήρα. Στὸ ἄρθρο ἐκεῖνο ἀναφερθήκαμε ἐπαρκῶς στὴ δυναμικὴ αὐτῶν τῶν σχέσεων.

Κάναμε μάλιστα λόγο γιὰ τὴν ἐπίσκεψιν στὴν Ἑλλάδα τοῦ ὁμοτίμου Καθηγητοῦ τῆς Ψυχολογίας τῆς Θρησκείας στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Λουβαίν (Βέλγιο) κ. Antoine Vergote, ὁ ὁποῖος προσκεκλημένος τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ἀνέπτυξε στὸ Κεντρικὸ

1. Στὴ μυθιστορηματικὴ βιογραφία τοῦ *Περιπέτειες σὲ δύο κόσμους*, στὴν ὁποία ἀναφέρεται στὶς σχέσεις τοῦ μὲ τὴν Ἱατρικὴ καὶ τὴ Λογοτεχνία. Βλ. τὸν «Ἐφημέριο» 1993, σ. 168-169, 184-185.

Ἀμφιθέατρο τῆς Σχολῆς, στίς 29 Ἀπριλίου 1993, τὸ πολὺ ἐνδιαφέρον θέμα: «Ἡ ψυχολογία τῆς ἀπιστίας».

Ἡ παρουσία τοῦ Βέλγου συναδέλφου ἦτο ἐπιτυχὴς μὲ ἀθρόα προσέλευση ἀκροατηρίου ποὺ ἀποτελεῖτο ἀπὸ καθηγητές, φοιτητές τῆς Σχολῆς καὶ ἄλλων Σχολῶν καὶ λοιποὺς προσκεκλημένους. Οἱ παριστάμενοι παρακολούθησαν μὲ τὴν δέουσα προσοχὴ τόσο τὴν ὁμιλία ὅσο καὶ τὴ συζήτηση ποὺ ἐπακολούθησε. Τὴν ὅλη ἐκδήλωση ἔκλεισε μικρὴ δεξίωση ποὺ προσέφερε ὁ κ. Κοσμήτωρ στὴν αἴθουσα συνεδριῶν τῆς Σχολῆς. Τὸ κείμενο τῆς ὁμιλίας διανεμήθηκε σὲ ἑλληνικὴ μετάφραση ποὺ φιλοπόνησε ὁ πτυχιούχος Θεολογίας καὶ Φιλοσοφίας, συνάδελφος καθηγητῆς στὴ Μέση Ἐκπαίδευση κ. Εὐστάθιος Γιαννῆς.

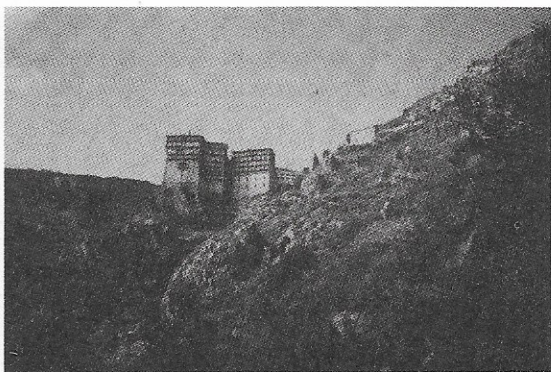
Λόγω τῆς πρωτοτύπου προσεγγίσεως καὶ τοῦ ἐνδιαφέροντος τοῦ περιεχομένου τῆς διαλέξεως κρίνουμε χρήσιμη τὴ δημοσίευσή της, ἀπὸ τὸ ἐπόμενο τεῦχος, σὲ συνέχειες στὰ πλαίσια τῆς στήλης τοῦ περιοδικοῦ: «Οἱ εἰδικοὶ σᾶς ἐνημερώνουν». Ἄλλωστε δὲν ἦσαν λίγοι αὐτοὶ ποὺ ζήτησαν κάτι τέτοιο. Εἶμαι πεπεισμένος ὅτι τὸ κείμενο αὐτὸ προσφέρει στοιχεῖα σημαντικὰ ἀπὸ ψυχολογικῆς πλευρᾶς γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση ἑνὸς τόσο καίριου ζητήματος τῆς ἐποχῆς μας, ὅπως εἶναι ἡ ἀπιστία, ζήτημα τὸ ὁποῖο ἀπασχολεῖ τοὺς πάντοτε εὐαίσθητους σὲ ποιμαντικὰ θέματα Ἐφημερίου τῆς Ἐκκλησίας μας.

... καὶ σὲ ἄλλους κόσμους

Ὁ κ. Α. Vergote εἶχε ἐπίσης τὴν εὐκαιρία

νὰ συζητήσει θέματα τῆς εἰδικότητός του κατὰ τὴ διάρκεια τῆς προσκυνηματικῆς περιοδείας του σχεδὸν ἐπὶ δεκαπέντε ἡμέρες σὲ Ἱ. Μητροπόλεις, σὲ Ἱ. Μονὲς τοῦ Ἁγίου Ὁρους, στὴν Ὁρμύλια Χαλκιδικῆς, στὴ βυζαντινὴ Θεσσαλονίκη, στὸ Στόμιο Λαρίσης, στὰ Ἱ. Ἁγία Μετέωρα, στὴν Ἱ. Μονὴ Βυτουμᾶ στὴν Καλαμπάκα, στὸν Ὅσιο Λουκᾶ καὶ Δαφνὶ ὅπου καὶ ἔτυχε θερμοτάτης ὑποδοχῆς καὶ φιλοξενίας ἀπὸ τοὺς κατὰ τόπους ἐκκλησιαστικοὺς παράγοντες.

Στὸ ταξίδι του αὐτὸ εἶχε τὴ δυνατότητα νὰ ἀντικρύσει τὰ δύο πρόσωπα τῆς Ἑλλάδας, Χριστιανισμὸ καὶ Ἑλληνισμὸ. Ἡ Βεργίνα, ἡ Πέλλα, τὸ Δῖον, οἱ Δελφοί, τὸ Σούνιο, ἡ Βραυρώνα, ὁ ναὸς τῆς Ἀφαίας, τὸ Ἀμφιάρειο στὸν Ὠρωπὸ τοῦ ἀποκάλυψαν τὴν ἄλλη ὄψη μιᾶς Ἑλλάδας ποὺ ἀγωνίζεται νὰ «γνωρίσει τὴ μοῖρα τῆς στριφογυρίζοντας μέσα σὲ σπασμένες πέτρες τρεῖς

*Ἐρχόμενοι ἀπὸ Γρηγορίου καὶ ἀντικρύζοντας
τὴ Σιμωνόπετρα...*

ἢ ἔξι χιλιάδες χρόνια» (Γιῶργος Σεφέρης). Μπόρεσε νὰ διαπιστώσει ὅτι «σταθερὰ τὰ παμπάλαια πράγματα, μέσ' στὰ τωρινά μας ἐπιβιοῦν» (Ὁδυσσέας Ἐλύτης).

Φεύγοντας πρέπει νὰ εἶχε τὸ συναίσθημα ὅτι οἱ Ἕλληνες ποὺ τὸν ὑποδέχτηκαν «τοῦ ἄνοιξαν νὰ ξαναδεῖ σὲ τὶ μεριὲς μεγάλωσε...»², σ' αὐτὸν ποὺ ἀνατράφηκε μὲ τὴν Καινὴ Διαθήκη καὶ τοὺς Ἀρχαίους. Ἐμεῖς θέλουμε νὰ τὸν διαβεβαιώσουμε ὅτι τὸν νιώθουμε δικό μας κι ὄχι ξένο. Παρ' ὅλ' αὐτὰ θὰ ἀπευθυνθοῦμε σ' αὐτὸν μὲ τὸ γνωστὸ «ὦ ξεῖν», καὶ θὰ τὸν παρακαλέσουμε ν' ἀναγγεῖλει στοὺς συμπατριῶτες τοῦ Εὐρωπαίους, ὅτι ἡ Ἑλλάδα — καὶ ἡ Ὁρθοδοξία — «οὔτε λέγει οὔτε κρύπτει, ἀλλὰ σημαίνει»³. Πιστεύουμε ὅτι σ' αὐτὸ τὸ μικρὸ τμῆμα τοῦ βίου του ποὺ ἔζησε στὸν τόπο μας βίωσε πολλά, γι' αὐτὸ μπορούμε νὰ συνεχίσουμε τώρα καὶ μὲ λίγα βιο - βιβλιογραφικά, ὥστε νὰ ἀποκομίσουν οἱ ἀναγνώστες μιὰ σχετικὰ πληρέστερη εἰκόνα γι' αὐτὸν καὶ τὸ ἔργο του.

Καθηγητῆς Antoine Vergote

Ὁ ὁμότιμος Καθηγητῆς τῆς Ψυχολογίας τῆς Θρησκείας στὸ Καθολικὸ Πανεπιστήμιο τῆς

2. Ὁ στίχος τοῦ Γ. Σεφέρη εἶναι ἀπὸ τὸ *Μυθιστόρημα, ΚΒ'* καὶ τοῦ Ὁ. Ἐλύτη ἀπὸ *Τὰ δύο τοῦ κόσμου*. Ὁ δεύτερος τοῦ Ἐλύτη εἶναι ἀπὸ *Τὸ φωτόδενδρο, IV*, μὲ τὴ διαφορά ὅτι οἱ «καλόγεροι» ποὺ συνάντησε ἐδῶ τοῦ ἄνοιξαν νὰ δεῖ!

3. Στὸ ἀπόσπασμα τοῦ Ἡρακλείτου (ἀρ. 93) ἡ ἀναφορά γίνεται στὸν Ἀπόλλωνα.

Λουβαίν του Βελγίου, Antoine Vergote, γεννήθηκε τὸ 1921 στὸ Κουρτραί. Σπούδασε Φιλοσοφία καὶ Θεολογία στὸ ἴδιο Πανεπιστήμιο καὶ ἀπέκτησε τὸν τίτλο τοῦ διδάκτορος τῆς Θεολογίας τὸ 1950 καὶ τῆς Φιλοσοφίας τὸ 1954. Γιὰ τέσσερα χρόνια σπούδασε στὸ Παρίσι ψυχολογία, φιλοσοφία, πολιτισμικὴ ἀνθρωπολογία καὶ ψυχανάλυση. Τὸ 1958 διορίζεται ἐντεταλμένος Καθηγητὴς στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Λουβαίν καὶ ἐγκαινιάζει τὰ μαθήματα τῆς Ψυχολογίας τῆς θρησκείας καὶ ἰδρύει τὸ Κέντρο τῆς ψυχολογίας τῆς θρησκείας. Διδάσκει ἐπίσης τὸ μάθημα τῆς φιλοσοφικῆς ἀνθρωπολογίας καὶ τῆς φιλοσοφίας τῆς θρησκείας. Τὸ 1962 ὀνομάζεται τακτικὸς Καθηγητὴς στὸ γαλλόφωνο Πανεπιστήμιο τῆς Λουβαίν διδάσκοντας παράλληλα καὶ στὸ ὁμώνυμο Πανεπιστήμιο τῆς φλαμανδικῆς γλώσσας.

Τὸ τέλος τοῦ ταξιδιοῦ. «ὦ ξεῖν'...»!

Ἡ φήμη τοῦ Καθηγητοῦ Vergote αὐξάνει συνεχῶς καὶ προσκαλεῖται γιὰ μαθήματα σὲ διάφορα ξένα Πανεπιστήμια. Τὸ 1971 καλεῖται στὸ Fordham University τῆς Νέας Ὑόρκης ὡς ἐπισκέπτῃς καθηγητῆς καὶ τὸ 1972 ὀνομάζεται ἑκτακτὸς καθηγητῆς στὸ Καθολικὸ Ἰνστιτοῦτο τῶν Παρισίων. Ἡ συγγραφικὴ του παραγωγὴ καὶ ἡ ἐρευνητικὴ του δραστηριότητα στέφονται μὲ διάφορα βραβεῖα. Τὸ 1973 παίρνει τὸ βραβεῖο «*Frans Van Cauwelaert*» γιὰ τὸ βιβλίο του: *Ψυχολογία τῆς Θρησκείας*. Ἀπὸ τὸ 1988 μάλιστα μετέχει στὸ διοικητικὸ συμβούλιο τοῦ ὁμωνύμου ιδρύματος. Τὸ 1984 τιμᾶται μὲ τὸ βραβεῖο «*De Standaard*» γιὰ τὸ βιβλίο του: *Θρησκεία, πίστη καὶ ἀπιστία* καὶ τὸ 1985 μὲ τὸ βραβεῖο «*Scriptores Christiani*» γιὰ τὸ συνολικὸ του ἔργο.

Εἶναι μέλος πολλῶν ἐπιστημονικῶν συνδέσμων καὶ ἐνώσεων ὅπως τῆς Βελγικῆς ψυχολογικῆς ἐταιρείας, τῆς Διεθνοῦς ἐταιρείας ψυχολογίας τῆς θρησκείας, τῆς Φροϋδικῆς Σχολῆς τῶν Παρισίων, τῆς Βελγικῆς Ψυχαναλυτικῆς Σχολῆς.

Τὸ συγγραφικὸ ἔργο τοῦ Καθηγητοῦ A. Vergote εἶναι ποικίλο καὶ πλούσιο. Σὲ συνεργασία μὲ τοὺς W. Huber καὶ τὸν H. Piron συντάσσει ἓνα μεγάλο μέρος τοῦ βιβλίου: *Ἡ Ψυχανάλυση, ἐπιστήμη τοῦ ἀνθρώπου* (Βρυξέλλες 1964, 303 σ., γαλλικά). *Θρησκευτικὴ Ψυχολογία* (Βρυξέλλες 1966, 336 σ., γαλλικά). *Ἡ οἰκοδομὴ δὲν τελειώνει ποτέ. Σκέψεις γιὰ τὸν ἄνθρωπο καὶ τὴ θρησκεία* (Ἀμβέρσα - Οὐτρέχτη 1974, 254 σ., φλαμανδικά). *Ἑρμηνεία τοῦ θρησκευτικοῦ λό-*

γου (Παρίσι 1974, 221 σ., γαλλικά). *Ένοχή και έπιθυμία. Δύο χριστιανικοί άξονες και ή παθολογική (τους) παρεκτροπή* (Παρίσι 1978, 317 σ., γαλλικά). *Οί γονεϊκές μορφές και ή παράσταση του Θεού. Ψυχολογική και διαπολιτιστική μελέτη* (Χάγη - Λουβαίν 1980, 255 σ., άγγλικά). *Θρησκεία, πίστη, άπιστία* (Λιέγη 1983, 328 σ., γαλλικά). Σέ συνεργασία με τον P. Moyaert, *Ψυχανάλυση. Ό άνθρωπος και ή ιστορία του* (Καπέλλεν 1988, 350 σ., φλαμανδικά). *Έξερευνήσεις του θεολογικού χώρου. Μελέτες Θεολογίας και Φιλοσοφίας της Θρησκείας* (Λουβαίν 1990, 713 σ., γαλλικά).

Τα πιό πολλά άπ' αυτά τα έργα έχουν μεταφρασθεί στίς κυριότερες εύρωπαϊκές γλώσσες.

Άλεξ. Μ. Σταυρόπουλος
Άναπλ. Καθηγ. του Παν/μίου Άθηνών

Η ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΑΠΙΣΤΙΑΣ

Ὁ συνάδελφός μου καὶ φίλος Καθηγητὴς κ. Σταυρόπουλος πού μοῦ ἔκανε τὴν τιμὴ νὰ μὲ καλέσει ἐξ ὀνόματος τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, μοῦ ζήτησε ρητὰ νὰ σᾶς μιλήσω γιὰ τὴν ψυχολογία τῆς ἀπιστίας. Ἀναμφίβολα μοιάζει παράδοξο νὰ πραγματευέσασαι τὸ θέμα τῆς ἀπιστίας στὰ πλαίσια τῆς ψυχολογίας τῆς θρησκείας. Ἀπ' αὐτὴ τὴν ἄποψη ἡ προσωπικὴ μου τοποθέτηση παρουσιάζει κάποια πρωτοτυπία. Ὁ κύριος Σταυρόπουλος τὴν ἐκτιμᾷ καὶ συμφωνεῖ μαζί μου ἐν προκειμένῳ. Νομίζω πὼς αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος πού μοῦ πρότεινε τὸ εἰδικὸ τοῦτο θέμα. Τὸν εὐχαριστῶ γι' αὐτό.

Στὸ πρῶτο μέρος τῆς ὁμιλίας μου, θὰ παρουσιάσω τὶς ἀρχὲς πού διέπουν, κατ' ἐμέ, τὴν ψυχολογία τῆς θρησκείας καὶ δικαιώνουν τὴν προσωπικὴ μου ἔποψη. Στὸ δεύτερο μέρος θὰ περιγράψω τὴν ἀπιστία καὶ θὰ παρουσιάσω ὀρισμένα στοιχεῖα ψυχολογικῆς ἐρμηνείας της.

Ι. Ἀρχὲς οἱ ὁποῖες διέπουν τὴν ψυχολογία τῆς θρησκείας

1. Οὐδετερότητα

Ἡ ψυχολογία τῆς θρησκείας εἶναι μία ἐμπειρική ἐπιστήμη τοῦ ἀνθρώπου. Παρατηρεῖ τὶς σχέσεις τῶν ἀτόμων πρὸς τὴ θρησκεία μὲ τὴν βοήθεια τεχνικῶν (μερικῶς κατευθυνομένων

συνεντεύξεων, κλιμάκων στάσεων κ.λπ.). Ἐπιχειρεῖ στή συνέχεια νὰ ἐξηγήσει τὰ παρατηρούμενα γεγονότα μέσῳ ψυχολογικῶν παραγόντων. Ἡ ψυχολογία τῆς θρησκείας δὲν εἶναι οὔτε εἶδος φιλοσοφίας οὔτε θεολογία. Δὲν ἐκφέρει λοιπὸν κρίση γιὰ τὸ ἀληθὲς ἢ ὄχι τῆς θρησκείας. Ἐὰν παρατηρούσαμε, ἐπὶ παραδείγματι, ὅτι ἡ πλειονότητα τῶν ἀνθρώπων δὲν πιστεύει σὲ προσωπικὸ Θεό, δὲν θὰ δικαιούμασταν νὰ συμπεράνουμε ἐξ αὐτοῦ τὸ ἀληθὲς αὐτῆς τῆς πίστεως. Δὲν κάνουμε ψυχολογία μὲ σκοπὸ νὰ καταφέρουμε νὰ γνωρίσουμε τὴ θρησκευτικὴ ἢ τὴ φιλοσοφικὴ ἀλήθεια. Ἡ ψυχολογία τῆς θρησκείας ἔχει, ὥστόσο, στόχο νὰ γνωρίσει καὶ νὰ κατανοήσῃ τοὺς ἀνθρώπους. Δὲν εἶναι λοιπὸν ποιμαντικὴ ψυχολογία. Ἡ ποιμαντικὴ ψυχολογία εἶναι κλάδος τῆς θεολογίας, ποὺ χρησιμοποιεῖ τὴν ψυχολογία τῆς θρησκείας, μὲ σκοπὸ νὰ καταρτίσῃ τοὺς κανόνες τῆς χριστιανικῆς μόρφωσης ἀνάλογα μὲ τὶς διαφορὲς ἡλικίες, τὶς διαφορὲς περιστάσεις τῆς ζωῆς καὶ τὰ ἰδιαίτερα προβλήματα ποὺ θέτουν τὰ ἄτομα.

Ἡ ἀρχὴ τῆς οὐδετερότητας προσκρούει σὲ δύο τάσεις. Ἀπ' τὴ μιὰ μεριὰ ὀρισμένοι πιστοί, ἀκόμα καὶ θεολόγοι, νομίζουν ἐνίοτε ὅτι ἡ ψυχολογία μπορεῖ καὶ ὀφείλει νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι φύσει θρησκευτικὸ ὄν κι ὅτι ἡ ἀπιστία ὀφείλεται ἀπλὰ σὲ ἔλλειψη μιᾶς φυσικῆς ἰκανότητος ἢ σὲ διαστροφή, ἄρα σὲ κάτι τὸ παθολογικό. Ἀπ' τὴν ἄλλη μεριά, μιὰ μεγάλη μερίδα ψυχολόγων, ἀκόμη καὶ ψυχολόγων τῆς θρησκείας, δὲν εἶναι πιστοὶ (οὔτε χριστιανοί,

οὔτε ἑβραῖοι) καὶ ἀρκετοὶ ἀνάμεσά τους βλέπουν στὴν ἐπιπολάζουσα ἀπιστία τῆς Δύσεως τὴν ἀπόδειξη, ὅτι ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος ἔχει μεγαλύτερη ψυχολογικὴ ὠριμότητα.

Κατ' ἐμέ, μόνο ἡ τήρηση οὐδετερότητας τῆς ψυχολογίας σέβεται τίς ἰδιάζουσες ἀρμοδιότητές της. Ἡ ψυχολογία δὲν ἐξηγεῖ τὴ θρησκεία καθεαυτὴν καὶ δὲν ἀποδεικνύει ὡσαύτως τὴν ὑπαρξὴ τοῦ Θεοῦ, οὔτε τὴν παρέμβασή του στὸν κόσμο. Μιὰ σύγκριση μπορεῖ νὰ ρίξει φῶς στὴν ἀρχὴ τῆς οὐδετερότητας καὶ τῆς περιορισμένης ἀρμοδιότητος: ἡ ψυχολογία τῆς γλώσσας δὲν ἐξηγεῖ τὴ γλώσσα καθεαυτήν, ἀλλὰ μελετᾷ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο οἱ ἄνθρωποι κάνουν τὴ γλώσσα κτῆμα τους καὶ τὴ μιλοῦν στὴν πράξη.

2. Ἡ ἀπιστία ὡς ἀντικείμενο τῆς ψυχολογίας

Ἡ χρῆση τοῦ ἀρνητικοῦ ὅρου ἀ-πιστία δὲν ἐμπεριέχει στὴν ψυχολογία καμμία ἀρνητικὴ ἀξιολογικὴ κρίση. Ὁ ὅρος αὐτὸς πράγματι ἀποκτᾷ τὸ νόημά του μέσα σὲ ἓνα εἰδικὸ θρησκευτικὸ καὶ πολιτισμικὸ χῶρο.

Ἡ ψυχολογία τῆς θρησκείας ἔχει ὡς ἀντικείμενό της τὴ θρησκεία, ὅπως αὐτὴ βιώνεται ἀπὸ τὰ ἄτομα ἃς ποῦμε: τὴν ὑποκειμενικὴ θρησκεία (τὴ θρησκεία τῶν ὑποκειμένων). Τὰ ἐν λόγῳ ὑποκείμενα μετέχουν πάντα σὲ μιὰ μορφὴ ὀρισμένης θρησκείας (χριστιανικῆς, ἰουδαϊκῆς, μωαμεθανικῆς κ.λπ.), ἡ ὁποία περιλαμβάνει ἓνα σύνολο πεποιθήσεων, λειτουργικῶν τύπων, ἠθικῶν ἀρχῶν, κειμένων καὶ εἰκονογραφικῶν συμβόλων. Πλὴν, τὸ χαρακτηριστικὸ τῶν βιβλικῶν

θησκειῶν συνιστᾷ τὸ γεγονὸς ὅτι εἶναι θρησκείες «ἐξ ἀποκαλύψεως». Αὐτὲς οἱ θρησκείες κηρύσσουν («εὐαγγελίζονται») τὸ Θεό, ὁ ὁποῖος ἔγινε γνωστὸς ὡς προσωπικὸς Θεὸς διὰ τῶν προφητῶν καὶ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἕνα Θεὸ πὺν παρεμβαίνει στὴν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος. Αὐτὲς οἱ θρησκείες, καὶ ἰδιαίτερα ἡ χριστιανικὴ, ἐρεῖδονται στὴν εἰς Θεὸν πίστη: «πιστεύω εἰς ἕνα Θεόν», εἶναι ἡ χαρακτηριστικὴ χριστιανικὴ ἔκφραση, πὺν δὲ συναντᾷμε οὔτε στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα, οὔτε στὸν Ἰνδουισμό, οὔτε στὸν Σιντοϊσμό...

Τὸ νὰ πιστεύεις σ' ἕνα Θεό, ὁ ὁποῖος, σύμφωνα μὲ τὴ θρησκεία τῆς Βίβλου, ἀποκαλύφθηκε καὶ ἔδρασε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, σημαίνει νὰ πάρεις θέση προσωπικὴ. Μία θέση στὰ πλαίσια προσωπικῆς σχέσεως μὲ ἕνα προσωπικὸ Θεό. Ἔτσι, ὅπως σὲ κάθε προσωπικὴ σχέση, ἡ γνήσια χριστιανικὴ πίστη περνάει συχνὰ ἀπὸ ἀμβολίες, στιγμὲς κρίσης, ξεπεράσματα κρίσεων καὶ ἐμβαθύνσεις. Ἡ προσωπικὴ πίστη μοιάζει μὲ τὴν ἱστορία μιᾶς ἀγάπης. Τὸ νὰ μελετήσουμε ἀπὸ ἄποψη ψυχολογικὴ τὴ χριστιανικὴ θρησκεία, σημαίνει λοιπὸν νὰ μελετήσουμε ὑπάρξεις πὺν βρίσκονται στὴ διπολικότητα πίστη - ἀπιστία.

Ἐνα μικρὸ παράδειγμα γιὰ νὰ δώσουμε τὴν εἰκόνα αὐτοῦ τοῦ πράγματος. Τὸ ἄτομο Χ πιστεύει στὸ Θεὸ ὡς πατρικὴ πρόνοια. Ὅταν ἡ σύζυγός του πέσει βαρεῖα ἀρρωστη, προσεύχεται στὸ Θεὸ μὲ τὴν πεποίθηση ὅτι ὁ Θεὸς θὰ ἐπέμβει πρὸς θεραπεία τῆς συζύγου του. Ὅταν

ἐκείνη πεθάνει, ἐπαναστατεῖ ἐνάντια στοῦ Θεοῦ. Ἡ πίστη του διέρχεται κρίση. Δὲ μπορεῖ πιά νὰ πιστεύει σ' ἓνα Θεὸ τέτοιον ποὺ τὸν εἶχε φανταστεῖ. Γιατί μου τὸ ἔκανε αὐτὸ ὁ Θεός μου, ἔλεγε κάποιος, διανοούμενος ὡστόσο. Ἡ κρίση μπορεῖ νὰ βρεῖ δύο διεξόδους: ἢ ἀπορρίπτει χωρὶς πολλὰ - πολλὰ τὸ Θεὸ τῆς χριστιανικῆς του πίστεως, ἢ μεταβάλλει τὴν ἐρμηνεία τοῦ χριστιανικοῦ κηρύγματος ἀναφορικὰ μὲ τὸ Θεὸ ὡς πατρικὴ πρόνοια.

Γιὰ νὰ ἀσκήσουμε ὀρθὰ τὴν ψυχολογία τῆς θρησκείας στοῦ χριστιανικὸ χῶρο ἢ σ' ἓνα χῶρο ἐπηρεασμένο ἀπ' τὸ Χριστιανισμό, πρέπει λοιπὸν νὰ ἔχουμε ἐπαρκῆ γνώση τῆς χριστιανικῆς πίστεως, ἀκόμη κι ἂν προσωπικὰ εἴμαστε ἄπιστοι. Δυστυχῶς, διαπιστώνω ὅτι πολλοὶ ψυχολόγοι ποὺ κάνουν ἐρευνες ψυχολογίας τῆς θρησκείας, δὲν ἔχουν παρὰ παχυλὴ γνώση τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Κατασκευάζουν ὡς ἐκ τούτου ψυχολογικὲς ἐρμηνευτικὲς ὑποθέσεις, ὡσὰν νὰ ἔκαναν ψυχολογία τοῦ ἀλόγου καὶ νὰ σκέπτονταν ἔτσι: «ἐὰν ἐγὼ ὁ ἴδιος ἦμουν ἄλογο...». Ἐνα ἀπὸ τὰ σοβαρότερα λάθη, γιὰ παράδειγμα, συνίσταται στοῦ γεγονότος ὅτι δὲν ἀναγνωρίζουν πὼς ἡ πίστη εἶναι ἀξεδιάλυτα προσωπικὴ σχέση καὶ ἀποδοχὴ ἐνὸς κάποιου περιεχομένου (τοῦ «Πιστεύω»), καὶ ὅτι οἱ δύο αὐτὲς ὀψεις συνδέονται μεταξύ τους μὲ ἓνα λεπτὸ καὶ ποικίλο τρόπο. Τὰ ἀποδιδόμενα στοῦ Θεοῦ ὀνόματα: πρόνοια, κριτής, πατέρας... εἶναι στοιχεῖα τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας ποὺ συνιστοῦν ἐξίσου τὴ βάση βιουμένων σχέσεων.

Ἡ διπολικότητα πίστη - ἀπιστία εἶναι συνε-
πῶς χαρακτηριστικὸ τῆς χριστιανικῆς θρη-
σκείας. Δὲν τὴν συναντοῦμε ταυτόσημη σὲ ἄλλες
θρησκείες.

Στὴ σύγχρονη Δύση αὐτὴ ἡ διπολικότητα κυ-
ριαρχεῖ στὸ χῶρο τῆς θρησκείας ἀλλ' ἀκόμη καὶ
τοῦ πολιτισμοῦ. Ἐπανειλημμένα οἱ ἔρευνες ἔ-
δειξαν, ὅτι ἡ μεγάλη πλειοψηφία τῶν δυτικῶν
(πάνω ἀπὸ 80%) ὁμολογοῦν ἀκόμα πῶς «πι-
στεύουν ὅτι ὑπάρχει Θεός». Ἀλλὰ οὔτε τὸ 40%
ὁμολογεῖ πίστη σὲ μιὰ ζωὴ πέραν τοῦ τάφου.
Καὶ ὅπωςδήποτε ὄχι στὴν ἀνάσταση τῶν σωμά-
των. Καὶ ἂν συνεχίσουμε τὴν ἔρευνα μὲ συνεν-
τεύξεις ἢ μὲ εἰδικὰ ἐργαλεῖα παρατηροῦμε ὅτι
μεγάλῃ μερίδᾳ αὐτῶν ποὺ λένε «πιστεύω ὅτι ὑ-
πάρχει Θεός», δὲν πιστεύει σὲ προσωπικὸ Θεό.
Αὐτὴ ἡ παρατήρηση δείχνει, ὅτι οἱ ἄνθρωποι
τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ ἔχουν βαθύτατα σημα-
δευτεῖ καὶ διαπλασθεῖ ἀπ' τὴ χριστιανικὴ θρη-
σκεία. Οἱ ἄνθρωποι αὐτοί, προκειμένου γιὰ τὴ
θρησκεία, ἔχουν κατὰ νοῦν τὸ βιβλικὸ μονοθεϊ-
σμὸ καὶ ὄχι τὸν ἀρχαῖο πολυθεϊσμὸ ἢ τὸν ἀνιμι-
σμὸ, ὅπως συμβαίνει ἀκόμα στὴν Ἰαπωνία. Ἀπ'
αὐτὴ τὴ θρησκεία ποὺ διαμόρφωσε τὸ πνεῦμα
τους, διατηροῦν τὴ λέξη «Θεός», ἀλλὰ τῆς ἀφαι-
ροῦν συχνὰ τὸ ἰδιάζον χριστιανικὸ της περιεχό-
μενο. Μιὰ μειονότητα ἀπορρίπτει ἀκόμη καὶ τὴ
λέξη καὶ δηλώνεται ἄθεη, προσθέτοντας ἐνίοτε
ὅτι διατηρεῖ ὡστόσο μιὰ κάποια θρησκευτικὴ
διάθεση.

3. Ψυχολογική ἐξήγηση

Στὴ διάζευξη πίστη - ἀπιστία, ἡ ἀπιστία δὲν εἶναι ἀπλὰ ἡ ἀπουσία μιᾶς χριστιανικῆς πίστεως, ὅπως αὐτὸ μπορεῖ νὰ συμβαίνει στοὺς λεγόμενους πρωτόγονους πολιτισμούς, ὅπου δὲν ἔχουν ἀκόμη εἰσχωρήσει οὔτε ὁ δυτικὸς πολιτισμὸς, οὔτε τὸ χριστιανικὸ μήνυμα. Σ' ὁλόκληρη τὴν εὐρωπαϊκὴ ἱστορία, ἡ ἀπιστία τὶς περισσότερες φορὲς εἶναι μιὰ ἀρνητικὴ στάση ἔναντι τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Θὰ ἦταν λοιπὸν λάθος νὰ νομίζουμε ὅτι μόνο ἡ πίστη μπορεῖ νὰ ἀποτελεῖ ἀντικείμενο τῆς ψυχολογίας. Ἐντούτοις, μ' αὐτὸ τὸν τρόπο σκέπτονται συχνὰ οἱ ψυχολόγοι τῆς θρησκείας. Ἐτσι ὁ S. Freud ἐπιχειρεῖ νὰ ἐξηγήσει γιὰ τὸ οἱ ἄνθρωποι εἶναι πιστοί. Ἀλλὰ κρίνει λογικὸ τὸ νὰ μὴ πιστεύει κάποιος· ἡ ἀπιστία θά-ταν λοιπὸν μία τοποθέτηση, ἡ ὁποία δὲν ἀποτελεῖ ἀντικείμενο ψυχολογικῆς ἀνάλυσης. Ἡ ἀντίληψη αὕτη εἶναι διπλὰ ἐσφαλμένη κατ' ἐμέ. Ἀφενὸς, ἡ θρησκευτικὴ πίστη καὶ ἡ θρησκευτικὴ πράξις μπορεῖ νὰ μελετηθοῦν, ἀλλὰ δὲν μποροῦν δίχως ἄλλο νὰ ἐξηγηθοῦν ἀπ' τὴν ψυχολογία· διότι ἡ πίστη προϋποθέτει ἓνα ὑπόβαθρο ποὺ δὲν εἶναι ψυχολογικῆς φύσεως: τὸ πρόσωπο τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τὸ ἔργο του καὶ τὴν ἐπίδρασή του, ὅπως αὕτη μεταδόθηκε ἀπ' τὴν κοινότητα τῶν πιστῶν. Ἀφετέρου, ἡ ἀπιστία, ἡ ὁποία δὲν εἶναι ἀπλῆ ἄγνοια, εἶναι πάντα μιὰ ἀρνητικὴ τοποθέτηση, πού, ὅπως ἡ πίστη, ἔχει τὰ λογικά της ἐπιχειρήματα καὶ ἐπίσης τοὺς λόγους της, ποὺ ἔχουν νὰ κάνουν μὲ τὴν ψυχολογία τῆς προσωπικότητος.

Οἱ λόγοι τῆς ἀπιστίας γενικὰ δὲν εἶναι καθαρῶς ψυχολογικοί. Ὑπάρχουν πάντα ὀρθολογικὰ ἐπιχειρήματα γιὰ ν' ἀρνηθεῖ κανεὶς τὴν πίστη στὸ μήνυμα τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ ἱστορικὴ κριτικὴ τῆς Ἀγ. Γραφῆς καὶ τοῦ βίου τοῦ Ἰησοῦ, ἡ σύγκριση ἀνάμεσα στὶς θρησκείες, τὰ ἐπαίσχυντα ἐπεισόδια στὴν ἱστορία τῶν Ἐκκλησιῶν, ἡ νέα κοσμολογία καὶ ἡ ὑπόθεση ἐνσυνείδητης ζωῆς σὲ ἄλλους πλανῆτες, οἱ θεωρίες οἱ σχετικὲς μὲ τὴν ἀρχὴ τῆς ζωῆς... εἶναι ὥσπόσα ἐπιχειρήματα ποὺ μποροῦν κάλλιστα νὰ κάνουν κάποιον ν' ἀμφιβάλλει γιὰ τὴν ἀλήθεια τοῦ χριστιανικοῦ μηνύματος, ποὺ μποροῦν μάλιστα νὰ στηρίξουν τὴν πεποίθησιν ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς ἐδράζεται σὲ αὐταπάτες. Ἔτσι οἱ ἄπιστοι μποροῦν νὰ δικαιώσουν τὴ θέσιν τους μὲ ἀντικειμενικὰ τεκμήρια. Καὶ ὅμως, ἂν παρακολουθήσουμε τίς συνεντεύξεις μὲ ἀπίστους, ἀντιλαμβανόμεστε πολὺ γρήγορα ὅτι ἡ τοποθέτησή τους δὲν εἶναι οὔτε ἀπλὰ οὔτε νηφάλια (ὀρθο)λογικὴ. Ἀκριβῶς, ὅπως καὶ οἱ πιστοί, ἀντιδροῦν συναισθηματικά, μὲ κάποιο πάθος, μερικὲς φορὲς μὲ πολὺ πάθος. Πολλοὶ ἐκφράζουν ἀπέχθεια, περιφρόνηση, ἐνίοτε μίσος. Ὅπως ἀκριβῶς καὶ ἡ πίστη, ἡ ἀπιστία δὲν εἶναι συνεπῶς μία ψυχρὴ τοποθέτηση.

Τὸ νὰ ποῦμε ὅτι ὑπάρχουν λόγοι συναισθηματικοί, εἶναι σὰν νὰ λέμε ὅτι αὐτοὶ οἱ λόγοι εἶναι λίγο - πολὺ ἀσυνεῖδητοι. Ἀλλ' αὐτὸ δὲν σημαίνει: παθολογικοί. Ἡ προσπάθεια τῆς ψυχολογίας εἶναι λοιπὸν νὰ κάνει χρῆσιν τῶν μέσων ποὺ ἄγουν τὰ πρόσωπα στὸ νὰ ἐκφράσουν

κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον ποὺ δὲν ἔχουν ἴσως πο-
τὲ ἀκόμα ἐκφράσει, ἐπειδὴ δὲν τὸ εἶχαν πράγ-
ματι συνειδητοποιήσει. Μὲ τὴν ἔννοια αὐτὴ ἡ
ψυχολογία ἐργάζεται εἰς βάθος· δὲν ἱκανοποιεῖ-
ται μὲ τὸ νὰ ζητᾷ ἀπλᾶ τὴν γνώμη.

Θὰ ἀναφέρω δύο παραδείγματα, παρμένα ἀ-
πὸ τὸ χῶρο μου, γιὰ νὰ φωτίσουμε τὸν ἀσυνεί-
δητο χαρακτήρα τῶν λόγων. Ὅταν ρωτοῦμε
τοὺς ἀνθρώπους σὲ μία ἔρευνα, ἂν τοὺς ἀπα-
σχολεῖ ὁ θάνατος, ὑπάρχει πάντα μία μερίδα
ποὺ λέει ὄχι. Ὅμως, ἐὰν τοὺς ὑποβάλουμε σ'
ἓνα τέστ μὲ προβολὴ στροβοσκοπικῶν (ταχύτα-
των) κινηματογραφικῶν εἰκόνων, παρατηροῦμε
ὅτι ἐκεῖνοι ποὺ λένε «ὄχι, ὁ θάνατος δὲ μὲ ἀπα-
σχολεῖ», εἶναι ἀκριβῶς ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι ἀσυν-
εῖδητα ἄγχονται περισσότερο ἀπ' τὴν ιδέα τοῦ
θανάτου. Ἄλλο παράδειγμα. Μὲ τοὺς συνεργά-
τες μου ἔχω κάνει ἔρευνες ψυχολογίας τῆς θρη-
σκείας καὶ τῆς ἀπιστίας σὲ πολλοὺς χώρους.
Στὰ ἄτομα ποὺ δηλώνουν λίγο - πολὺ πιστά, δὲν
ἔχουμε συναντήσει ποτὲ δυσκολίες σὲ ὁποιαδή-
ποτε ἔρευνα, ἀκόμα καὶ σὲ περιπτώσεις προ-
βληματικῶν τέστ τῆς προσωπικότητος, ὅπως τὸ
Rorschach καὶ τὸ Szondi. Ἀκόμα καὶ οἱ μονα-
χοὶ καὶ οἱ μοναχὲς τῶν ἀποκεκομμένων μονα-
στηριῶν δὲν παρουσίασαν ἀντίσταση. Ἀντίθετα
τὰ ἄτομα ποὺ δηλώνονται ἄθεοι, ἤξεραν βέβαια
νὰ δικαιολογήσουν ὀρθολογικὰ τὶς πεποιθήσεις
τους· ἀλλ' ἀρνοῦνταν κατὰ κανόνα νὰ ὑποβλη-
θοῦν σὲ μία καθαρὰ ψυχολογικὴ ἔρευνα. Ἐρμη-
νεύω αὐτὴ τὴν παρατήρηση ὡς ἀκολούθως. Οἱ
πιστοί, μέσα ἀπ' ὅλη τους τὴν παιδεία καὶ τὴ

θησκευτική τους συγκρότηση, γνωρίζουν καὶ ἀποδέχονται ὅτι συναισθηματικοὶ λόγοι ἀποτελοῦν μέρος τῶν λόγων τῆς πίστεως καὶ πὼς αὐτοὶ οἱ λόγοι εἶναι συχνὰ ἀμφίρροποι· οἱ λόγοι αὐτοὶ στηρίζουν τὴν πίστη καὶ ταυτόχρονα ὑπάρχει κίνδυνος νὰ τῆς γίνουν πρόσκομμα. Οἱ πιστοὶ τὸ δέχονται καὶ ἐπιθυμοῦν νὰ διδαχθοῦν. Οἱ περισσότεροι ἄπιστοι, ἀντιθέτως, λόγω τῆς παιδείας τους, τῆς προσωπικῆς τους ἱστορίας καὶ τοῦ περιβάλλοντός τους, εἶναι πεπεισμένοι ὅτι οἱ λόγοι τους εἶναι καθαρὰ ὀρθολογικοί, ἀπαλλαγμένοι ἀπὸ κάθε ψυχολογικὴ ἐπίδραση· ἀντιστέκονται σὲ κάθε πιθανὴ ἀμφισβήτηση αὐτῆς τῆς πεποίθησής τους. Μποροῦμε ἀναμφίβολα νὰ προωθήσουμε περαιτέρω τὴν ἐρμηνεία· ἀρνοῦνται νὰ ὑποβληθοῦν στὴν ψυχολογικὴ ἔρρευνα γιατί αἰσθάνονται ἀπειλούμενοι ἀπ' τὴν ψυχολογία τῆς ἀπιστίας, κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο πὺ ἄλλοτε ὀρισμένοι πιστοὶ αἰσθάνονται ἀπειλούμενοι ἀπ' τὴν ψυχολογία τῆς θρησκευτικῆς πίστεως. Σημειώστε ὅτι δὲν τοὺς κατηγορῶ γιὰ ἀνεντιμότητα. Ἡ ἀνεντιμότητα εἶναι ὑπόθεση ἠθική, ὄχι ψυχολογική.

Γιὰ νὰ τελειώνω αὐτὸ τὸ πρῶτο μέρος τῆς ὁμιλίας μου, θὰ ἤθελα νὰ ὑπογραμμίσω τὶς ἐπιφυλάξεις μου, ἀναφορικὰ μὲ μιὰ βεβιασμένη χρῆση τῆς ψυχολογίας τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἀπιστίας, πὺ κάνουν οἱ θρησκευτικοὶ παιδαγωγοὶ καὶ οἱ θεολόγοι καὶ οἱ ἱερεῖς. Καθὼς δὲ γνωρίζω τίποτα γιὰ τὶς ἀντιλήψεις καὶ τὶς πρακτικὰς πὺ ἐπικρατοῦν ἐδῶ, θὰ μιλήσω ὡσὰν νὰ ἀπευθυνόμουν σ' ἓνα βελγικὸ, γαλλικὸ ἢ ἀμε-

ρικάνικο κοινό. Ἐντυπωσιάστηκα συχνὰ ἀπ' τὸ γεγονὸς ὅτι κάνουν ἓνα πολὺ ὀρθολογικὸ «μεταβολισμό» τῆς ψυχολογίας ὅσον ἀφορᾷ δεδομένα πολὺ προσωπικά, ὅπως στὴν περίπτωση τῆς ψυχολογίας τῆς θρησκείας, τῆς ψυχολογίας τῆς σεξουαλικότητος ἢ τῆς κλινικῆς ψυχολογίας. Ὁ παιδαγωγός, ὁ ποιμένας ἢ ὁ κλινικὸς ψυχολόγος, μπορεῖ νὰ μπεῖ στὸν πειρασμὸ νὰ δημιουργήσει τὴν ἐξήγησίν του καὶ νὰ τὴν κοινοποιήσει στὸν ἄλλο μὲ τὴν ἀκόλουθον σκέψη: ὅταν θὰ τὸν ἔχω ἐνημερώσει πλήρως, θὰ καταλάβει καὶ θὰ εἶναι ἐλεύθερος νὰ δράσει διαφορετικά. Θὰ μπορούσε ἔτσι νὰ πεῖ κανεῖς, σὲ κάποιον: δὲν τολμᾷς νὰ πιστέψεις στὸν Θεὸ γιὰ τὴν φοβᾶσαι τὴν κρίσιν τοῦ Θεοῦ. Πλὴν ὅμως, κι ἂν ἀκόμη αὐτὸ εἶναι ἐν μέρει ἀληθές, κι ἂν ἀκόμη εἶναι πολὺ σημαντικὸ γι' αὐτὸ τὸ πρόσωπο, τὸ νὰ δράσουμε ἔτσι, δὲν βοηθάει ψυχολογικὰ τὸ ἐν λόγῳ πρόσωπο· ἀντίθετα μάλιστα: θὰ σκληρύνει τὴν στάσιν του. Ἄς μὴ ξεχνᾶμε, ὅτι οἱ ἀσυνείδητοι συναισθηματικοὶ λόγοι εἶναι ἐνσωματωμένοι στὴν προσωπικότητα καὶ κανεῖς δὲν ἀλλάζει χωρὶς νὰ κάνει ὀλόκληρη σταδιακὴ ἐργασία πάνω στὸν ἑαυτό του.

II. Ἡ ἀπιστία καὶ οἱ λόγοι τῆς

1. Ἡ ψυχολογικὴ ἔννοια τῆς ἀντίστασης

Στὸν πολιτισμικὸ μας χῶρο, ἡ μεταστροφή στὴν χριστιανικὴ πίστιν εἶναι σχεδὸν πάντα μακρὰ καὶ δύσκολη διαδικασία. Ἡ ψυχολογικὴ ἀνάλυσιν αὐτῆς τῆς διαδικασίας φωτίζει πάρα πολὺ καλὰ τὴν ψυχολογία τῆς ἀπιστίας, διότι στὴ

διάρκεια τῆς μεταστροφῆς, οἱ λόγοι γιὰ τοὺς ὁποίους ἀρνεῖται κανεὶς τὸ κάλεσμα τῆς πίστεως ἐπιβάλλονται ἐναργέστατα στὴ συνείδηση καὶ ὁ μεταστραφεὶς μπορεῖ συνεχῶς νὰ τοὺς ἐκφράσει μὲ σαφήνεια. Ὅμως, αὐτὸ ποὺ ἐντυπωσιάζει στὶς μαρτυρίες τῶν μεταστραφέντων, εἶναι ὅτι πρὶν τὴ μεταστροφή τους στὸ χρονικὸ διάστημα τῶν ἀναζητήσεων καὶ τῶν ἀμφιβολιῶν τους, ἔχουν τὸ αἶσθημα ὅτι ἡ πίστη συνεπάγεται ἀπώλεια τῆς ἐννοίας τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ πίστη τους φαίνεται πὼς εἶναι θυσία τῆς ἀνθρωπότητάς τους. Θὰ πρέπει νὰ ἐξετάσουμε τὸ συγκεκριμένο περιεχόμενο αὐτοῦ τοῦ αἰσθήματος. Ἀλλὰ προηγουμένως θὰ ἤθελα νὰ ἐκθέσω τὴ γενικότερη φύση του. Αὐτὴ ἡ κρίση φέρνει στὸ νοῦ ἐκεῖνο ποὺ ὁ Ἀπόστολος Παῦλος γράφει στὴν πρὸς Ρωμαίους Ἐπιστολή, κεφ. 7, ὅπου ὑπαινίσσεται σαφέστατα τὴν προσωπικὴ του ἐμπειρία μεταστροφῆς. Ἡ ἄνευ πίστεως ζωὴ μοιάζει ἀληθινὴ ζωὴ· ἡ πίστη θεωρεῖται θάνατος, γράφει ὁ Ἀπόστολος Παῦλος. Κατ' αὐτόν, μόνο ἐκ τῶν ὑστέρων βλέπουμε ὅτι πρὶν εἵμασταν νεκροὶ καὶ πὼς ἡ πίστη εἶναι ζωὴ ἀληθινή*.* Ὅταν ἔγινε πιστός, αἰσθανόταν εὐτυχισμένος καὶ ταυτόχρονα δοκίμαζε φρίκη γιὰ τὴ θρησκεία στὴν ὁποία εἶχε μεταστραφεῖ. Διαβάζω: «ἡ κατάσταση ἑνὸς ἀνθρώπου ποὺ τὸν ξεριζώνουν ἀπότομα ἀπὸ τὸ πετσί του γιὰ νὰ τὸν βάλουν σ' ἓνα ξένο σῶμα, μέσα σ' ἓναν ἄγνωστο κόσμον, εἶναι ἡ μόνη σύγκριση ποὺ θὰ μπορούσα νὰ βρῶ, γιὰ νὰ ἐκφράσω αὐτὴν τὴν κατάσταση πλήρους ἀποδιοργάνωσης... Αὐτὴ ἡ ἀντίσταση κράτησε 4 χρό-

νια...». Κι αὐτὴ ἡ ἀντίσταση ἐκφραζόταν ἐπίσης μὲ αὐθόρμητα αἰσθήματα περιφρόνησης, ντροπῆς — δὲν τολμοῦσε νὰ ὁμολογήσει πὼς εἶχε γίνεи πιστός —, ἀκόμα καὶ μίσους.

Σημειῶνω ὅτι, ὅπως καὶ ἄλλοι μεταστραφέντες, ὁ Claudel χρησιμοποιεῖ αὐθόρμητα τὸν ὄρο ἀκριβῶς ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ Freud γιὰ νὰ χαρακτηρίσει τὸ φράγμα ποὺ ὀρθώνουν οἱ νευρωτικοὶ ὥστε νὰ ἐμποδίσουν τὴν πρόοδο τῆς θεραπείας: τὸν ὄρο ἀντίσταση. Φυσικά, δὲν λέω πὼς ἡ ἀπιστία εἶναι νεύρωση. Ὑπάρχουν ἀπιστίες ποὺ εἶναι παθολογικῆς φύσεως, ὅπως καὶ καταστάσεις πίστεως ποὺ εἶναι νευρωτικῆς. Ἀλλὰ δὲν ἐννοῶ νὰ κάνω ἐδῶ κλινικὴ ψυχολογία. Ἐντούτοις ἡ σύγκριση μὲ τὴν κλινικὴ ἐμπειρία μπορεῖ νὰ μᾶς κάνει νὰ καταλάβουμε καλύτερα διαδικασίες τῆς ὁμαλῆς ψυχολογίας, τῆς μὴ παθολογικῆς. Πλὴν ὅμως, κάθε θεραπευτὴς παρατηρεῖ, πὼς ὅποιος ὑποφέρει ἀπὸ νεύρωση ἐπιθυμεῖ νὰ γιатреυτεῖ. Καὶ ὅμως, τελείως ἀντιφατικὰ μὲ αὐτὸ τὸν πόθο καὶ μὲ τὴ νοημοσύνη του, τὴ στιγμὴ ποὺ πλησιάζει τὴν θεραπεία ἀντιστέκεται καὶ δὲν προοδεύει πλέον· καμμιά φορὰ ἡ νεύρωση ἐπιδεινώνεται πρὸς στιγμὴν. Ἐχὼ παρατηρήσει προσωπικὰ ἓνα ἀνάλογο φαινόμενο σὲ ἄτομα κατὰ τὴν διαδικασία μεταστροφῆς τους. Περίμενα νὰ κάνουν ἓνα ἀκόμη βῆμα, ὥστε νὰ ξεπεραστοῦν ὅλα τὰ προβλήματα. Καὶ ξαφνικὰ διαπιστώνω μία βίαιη ἀντίθεση, οἶονεὶ ἔκρηξη τάσεων καὶ ἐπιχειρημάτων ἐχθρικῶν πρὸς τὴν πίστη. Ἐπειτα κάνουν τὸ βῆμα. Καὶ αὐτὸ ποὺ μὲ ἐντυπωσίασε: τὸ κάνουν μὲ ἐμπι-

στοσύνη καὶ μὲ φόβο καὶ τρόμο. Ἡ μεταστροφή ἀπαιτεῖ λοιπὸν μακρόχρονη ἐργασία πάνω στὶς ἀντιστάσεις. Ὁ μεταστραφεὶς ὀφείλει νὰ μεταβάλει τοὺς συνήθεις καὶ αὐθόρμητους τρόπους τοῦ σκέπτεσθαι, τοῦ κρίνειν, τοῦ ἀξιολογεῖν. Πρέπει τὸ ἄτομο νὰ ἀλλάξει αὐτὸ ποὺ τοῦ ἔχει γίνει δεύτερη φύση. Θὰ χρησιμοποιοῦσα γιὰ τὴν ἐργασία αὐτὴν τὸν εὐγλωττο ὄρο ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ Freud γιὰ τὴν ψυχολογικὴ ἐργασία πάνω στὶς ἀντιστάσεις: **Durcharbeitung**, ποὺ θὰ μπορούσαμε νὰ ἀποδώσουμε μὲ τὸ νεολογισμό: **διαπόνηση (perlaboration)**.

Αὐτὸ ποὺ ἀντιστέκεται στὴ μεταστροφή εἶναι τὸ «ἐγώ», δηλ. ἡ προσωπικότητα ἔτσι ὅπως αὐτὴ διαμορφώθηκε μέσα ἀπὸ ἐπαναλαμβανόμενες ἐπὶ ἔτη ἐσωτερικὲς πεποιθήσεις καὶ μέσα ἀπὸ δεσμοὺς κοινότητος σκέψεως καὶ ἀξιῶν μὲ τοὺς ἄλλους. Τὸ νὰ πρέπει ν' ἀλλάξεις ἐκ βαθέων ὅλα αὐτά, μοιάζει μὲ ἀπώλεια τῆς προσωπικότητάς σου· ἓνας θάνατος, κατὰ τὸν Ἀπόστολο Παῦλο (Ρωμ. 7)· ἓνα ξεριζίωμα ἀπ' τὸν ἑαυτὸ σου, λέει ὁ Claudel. Ὁ ἱερὸς Αὐγουστίνος μεταφέρει καὶ ἀναλύει τὴν ἴδια ἐμπειρία στὶς Ἐξομολογήσεις, τὴν αὐτοβιογραφία του ὡς μεταστραφέντος.

Ὁ ἄπιστος ποὺ διαβάζει θρησκευτικὰ κείμενα τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδας ἢ μιᾶς κεντροαφρικανικῆς θρησκείας, δὲν αἰσθάνεται νὰ τὸν καλεῖ κάτι καὶ μπορεῖ νὰ διατηρήσει ἔναντι τῶν θρησκειῶν αὐτῶν μιὰ στάση οὐδέτερη, ἀπόμακρη καὶ εὐμενῇ. Τὰ κείμενα ὅμως τοῦ Εὐαγγελίου ἢ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου εἶναι «κηρυγματικά».

κάνουν ν' ἀκούγεται ἓνα κάλεσμα ποὺ δὲν σ' ἀφήνει ἀδιάφορο, ὅταν καλεῖσαι νὰ τοῦ δώσεις τὴν προσοχή σου.

Ὅταν ἀκούω ὀρισμένους ἱερεῖς νὰ μιλοῦν μὲ ἀπολογητικὸ τρόπο γιὰ τὴν καλὴ εἶδηση (εὐ-αγγέλιο) ποὺ ἡ Ἐκκλησία ἀναγγέλλει στὸν κόσμο μοῦ φαίνεται καμμιά φορὰ λιγάκι ἀφελές. Δὲν ἀμφισβητῶ ὅτι πρόκειται γιὰ χαρούμενη εἶδηση. Ὅμως αὐτὴ ἡ ἔκφραση μποροῦσε περισσότερο ἄμεσα νὰ γίνῃ κατανοητὴ ἀπὸ ἰουδαίους πιστοὺς, ὅπως ὁ Συμεὼν στὸ ναό, ἐπίσης δίχως ἄλλο ἀπὸ τοὺς ποιμένες τῇ νύχτᾳ τῆς γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ, δηλ. ἀπὸ ἰουδαίους ποὺ περιμέναν μὲ λαχτάρα τὴν ἔλευση τοῦ ἀναμενόμενου Μεσσία. Προκειμένου γιὰ τοὺς σύγχρονους ἄπιστους, ὅπως ἄλλοτε γιὰ τὸν ἱερὸ Αὐγουστῖνο, πρέπει πρὶν ἀπ' ὅλα ν' ἀνακαλύψουν τὸ Θεὸ καὶ νὰ ὑπερπηθήσουν τὶς ἀντιστάσεις ἑναντι σ' αὐτὸ ποὺ μοιάζει ἐπικίνδυνο, ἀπειλητικὸ μήνυμα. Ἄλλοι πολιτισμοὶ παρουσιάζουν ἀναμφίβολα λιγότερες ἀντιστάσεις ἀπὸ τὸ δικό μας. Ἐχῶ κατὰ νοῦν τὴν Ν. Κορέα· μόνο στὴ Σεούλ ὑπάρχουν τόσες χιλιάδες μεταστραφέντων ὥστε ἡ Ἐκκλησία δυσκολεύεται νὰ τοὺς μορφώσει ἐπαρκῶς.

Ἡ ψυχολογία τῆς μεταστροφῆς ἐπιβεβαιώνει λοιπὸν καὶ κάνει ἀπτὴ τὴν ιδέα ποὺ πρότεινα, ὅτι δηλαδή ἡ ἀπιστία δὲν εἶναι κατὰ βάθος ἀπλὴ θρησκευτικὴ ἀδιαφορία. Κάτω ἀπ' τὴ φαινόμενη ἀδιαφορία, ὑπάρχει συναισθηματικὴ ἀντίσταση, στὴν ὁποία συμφύρονται τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ λόγου καὶ τῶν ψυχικῶν δυνάμεων.

Ἡ ἀντίσταση εἶναι θετική δύναμις κατὰ τὸ ὅτι ἐπιδιώκει ἓνα θετικὸ στόχο, δηλαδή τὴ διαφύλαξιν τοῦ ἐγὼ ἀπ' αὐτὸ πὺν θεωρεῖ ὡς ἀπειλητικόν. Εἵμαστε ὑποχρεωμένοι λοιπὸν νὰ ἀναλύσουμε αὐτὸ πὺν τὸ ἐγὼ τοῦ ἀπίστου θεωρεῖ ὡς ἀπειλητικόν, αὐτὸ πού, στὴν συγκεκριμένη πίστιν, ἀξιολογεῖ ὡς ἀρνητικὸ γιὰ τὸν ἴδιον καὶ ἔναντι τοῦ ὁποίου ἀμύνεται.

2. Αἷτια ἀντιστάσεως

Βασιζόμενος σὲ ἐμπειρικὲς ἔρευνες καὶ σὲ γραπτὰ ἀπίστων, πιστῶν πὺν ἀμφιβάλλουν καὶ μεταστραφέντων, θὰ διακρίνω ὀρισμένα αἷτια ἀντιστάσεως σιὸ κάλεσμα τῆς πίστεως. Ἐννοεῖται αὐτὸ πὺν θὰ πῶ δὲν ἰσχύει σιὸν ἴδιο βαθμὸ γιὰ ἄλλες χῶρες ἔξω ἀπὸ τὸ Βέλγιο, τὴ Γαλλία, τὴν Ὀλλανδία ἢ τὴν Ἀγγλία.

2.1. Ὑπεράσπιση τῆς αὐτονομίας τοῦ κόσμου.

Ἡ ἰδέα ἑνὸς Θεοῦ ὁ ὁποῖος παρεμβαίνει σιὸν κόσμον καὶ στὴν ἀνθρώπινη ἱστορία, ἀποτελεῖ ἰδιαίτερον πρόβλημα γιὰ πολλοὺς τῆς ἐποχῆς μας, ἐν πάσῃ περιπτώσει σις χῶρες πὺν ἀνέφερα. Ἄλλοτε αὐτὴ ἢ ἰδέα δὲν ἀποτελοῦσε πρόβλημα· ὁ κόσμος θεωροῦνταν οἶονεὶ μονίμως διαποτισμένος ἀπὸ ὑπερφυσικὲς δυνάμεις, θεϊκὲς ἢ δαιμονικὲς. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ὅμως τῆς διαμόρφωσης μιᾶς ἐπιστημονικῆς ἀντίληψης, ὁ κόσμος νοεῖται ὡς σύνολο ὀργανωμένο καὶ κλεισμένο σιὸν ἑαυτό του. Δὲν πιστεύουν πιά, ὅτι ὁ Θεὸς παρεμβαίνει γιὰ νὰ ἀλλάξει τὴν πορεία τῶν πραγμάτων, ὅπως τὸ κλίμα, τοὺς γῆινους

κραδασμούς, τὴν πορεία τῶν πλανητῶν καὶ τῶν κομητῶν. Ἡ ἐξέλιξη τῆς ζωῆς διέπεται ἀπὸ ἐνδομενεῖς (ἐνδοκοσμικοὺς) νόμους καὶ ἀπὸ τὴν τύχη· μὰ ὁ Θεός, λένε, δὲν ἔβαλε οὔτε τὸ δαχτυλάκι του γιὰ νὰ δημιουργήσῃ τὸν ἐγκέφαλο καὶ τὸ ἀνθρώπινο ὄν. Κάνουν ἐπίσης κριτικὴ μελέτη τῶν βιβλικῶν κειμένων καὶ καταλήγουν στὸ συμπέρασμα, ὅτι πρόκειται γιὰ κείμενα πολλὸ ἀνθρώπινα, πλήρη φαντασιακῶν παραστάσεων περὶ θείων παρεμβάσεων. Ταυτόχρονα, κοινωνικὰ καὶ πολιτικὰ κινήματα ὠθοῦν ὥστε νὰ ἀπελευθερωθοῦμε ἀπὸ τὴν ἡγεμονία τοῦ κλήρου στὴ ζωὴ τῆς διανόησης, στὰ πανεπιστήμια καὶ στὰ σχολεῖα καὶ στὴν πολιτικὴ διοίκηση. Μ' ἄλλα λόγια: θέλουν νὰ ἐκκοσμικεύσουν τὸ κράτος, νὰ χωρίσουν ἐκκλησία καὶ κοινωνία, νὰ ἐξασφαλίσουν τὰ ὑπολείμματα τῆς βιβλικῆς θεοκρατίας. Περιγράφω χωρὶς νὰ κρίνω. Ἔτσι δημιουργήθηκε τὸ πνευματικὸ κίνημα ποὺ ὀνομάζεται «δεῖσμός», ἀρχικὰ στὴν Ἀγγλία, ἔπειτα στὴ Γαλλία καὶ τὴ Γερμανία. Συχνὰ διατηροῦν κάποια στοιχεῖα τοῦ βιβλικοῦ μονοθεϊσμοῦ, μὰ ἀρνοῦνται τὴ θρησκευτικὴ αὐθεντία τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ τῶν βιβλικῶν κειμένων, τὴ θεία ἀποκάλυψη καὶ ὁλόκληρη τὴ χριστιανικὴ δογματικὴ (σάρκωση καὶ ἀνάσταση τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ). Αὐτὸ ποὺ ἔχει σημασία γιὰ τὴν ψυχολογία τῆς ἀπιστίας, εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ κίνημα αὐτὸ ἐμφορήθηκε ἀπὸ ἓνα πάθος: τὸ θριαμβικὸ αἰσθημα ν' ἀπελευθερωθεῖ ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ σκοταδιστικὰς ἐξαρτήσεις αἰώνων. Ὑπῆρχε καὶ ὑπάρχει στὸ σημεῖο αὐτὸ μιὰ παθιασμένη ἀντίθε-

ση ἀπέναντι σὲ θρησκευτικὲς αὐθεντίες ὀπισθοδρομικὲς καὶ αὐταρχικὲς κάποιες φορές. Ἀλλὰ τὸ οὐσιῶδες δὲ βρίσκεται ἐκεῖ. Εἶχαν καὶ ἔχουν τὴν πεποίθησιν ὅτι ἐκεῖνο ποὺ δημιούργησε τὶς ἐν λόγῳ ὑπερφυσιοκρατικὲς (surnaturalistes) φαντασιώσεις, ἦταν ἡ διανοητικὰ καὶ συναισθηματικὰ παιδικὴ κατάστασις τῆς ἀνθρωπότητος. Αὐτὸ τὸ κίνημα ἄσκησε θετικὴ ἐπίδρασις στὴ θεολογικὴ σκέψιν καὶ στὴν ποιμαντικὴν. Οἱ Ἐκκλησίαις μπόρεσαν μὲ περισσότερην σαφήνειαν νὰ διακρίνουν καὶ νὰ διαχωρίσουν ὅ,τι εἶναι φυσικῆς τάξεως καὶ ὅ,τι εἶναι τάξεως «ὑπερφυσικῆς». Ἐπισημαίνω μόνον ὀρισμένα στοιχεῖα τὰ ὁποῖα, στὴ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησίᾳ, ἐπικυρώθηκαν ἐπιτυχέστατα ἀπὸ τὴ Β' Βατικανὴ Σύνοδο: κατάφασις τῆς ἀρχῆς τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας, ἀναγνώρισις τῆς συμβολῆς τῶν φυσικῶν καὶ ἀνθρωπολογικῶν ἐπιστημῶν στὴν ἐξήγησιν φαινομένων ἐκ πρώτης ὄψεως καθαρὰ ὑπερφυσικῶν, ὅπως: τὰ θαύματα, τὰ ὁράματα, οἱ ἐμφανίσεις θείων προσώπων. Ἡ πίστις λοιπὸν ἐξαγνίστηκε μέσα ἀπ' τὴν κρίσιν τοῦ δεισμοῦ.

Ὅμως αὐτὸ τὸ κίνημα προοδευτικὰ καὶ ἔντονα διαπότισε τὸ πνεῦμα καὶ τὴν συναισθηματικότητα τῶν συγχρόνων μας. Ἡ πλειονότητα τῶν πληθυσμῶν μᾶς δηλώνει ὅτι πιστεύει στὸ Θεό. Ἄν ὅμως παρατηρήσουμε πιὸ βαθεῖα, καταλήγουμε στὸ συμπέρασμα ὅτι πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς ποὺ δηλώνουν πιστοὶ εἶναι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον δειστές. Ὁ Χριστὸς εἶναι γι' αὐτοὺς θρησκευτικὴ προσωπικότητα ὅπως ὁ Σωκράτης καὶ ὁ Βούδδας. Ὁ Θεὸς εἶναι γι' αὐτοὺς δύνα-

μη μᾶλλον ἀπρόσωπη, πὺν δρᾶ στὴ φύση κατὰ τρόπο ἐνδοκοσμικό. Αὐτὸ πὺν ὀνομάζουμε ἀποκάλυψη εἶναι γι' αὐτοὺς ιδιάζουσες θρησκευτικές ἐμπειρίες πὺν πραγματώνουν ἄνθρωποι ἐνὸς ὀρισμένου πολιτισμοῦ. Ὁ κοντόφθαλμος καὶ ἀλαζονικός ὀρθολογισμὸς ἀνήκει γενικὰ στὸ παρελθόν. Ἀναγνωρίζουν ὅτι ὑπάρχει μυστήριο στὴν ἐντυπωσιακὴ δομοσυγκρότηση τοῦ κόσμου, τοῦ ἀτόμου, τοῦ ζῶντος ὀργανισμοῦ καὶ τοῦ νευρικοῦ συστήματος. Καὶ εὐχαρίστως ἀποδίδουν τὸ ὄνομα τοῦ «Θεοῦ» σ' αὐτὸ τὸ μυστήριο. Ἀλλὰ, ὅπως ὁ Einstein, ἀρνοῦνται νὰ ἀναγνωρίσουν στὸ θεῖο αὐτὸ μυστήριο τὴν ταυτότητα ἐνὸς προσωπικοῦ Θεοῦ.

Ὁ προσωπικός Θεὸς εἶναι ὁ Θεὸς πὺν λέει: «ἐγὼ εἰμι ὁ ὢν» ἀπευθυνόμενος στὸν ἄνθρωπο· εἶναι στὴν συνέχεια ὁ Θεὸς πὺν μιλάει καὶ δρᾶ μέσω ἐνὸς ἀνθρώπου, τοῦ Ἰησοῦ τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ. Πλὴν ὅμως, ἡ ἰδέα ἐνὸς προσωπικοῦ καὶ παρεμβρατικοῦ Θεοῦ βιώνεται ὡς ἐμπλέκουσα μία παρείσφρηση στὸν κόσμο, μιὰ παρείσδυση πὺν καταστρέφει τὴν εἰκόνα τοῦ κόσμου, τὴν ὁποία δημιούργησε ἓνας πολιτισμὸς αἰῶνων καὶ μὲ τὴν ὁποία αἰσθάνεται ἀλληλέγγυος ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος. Ἀντιτιθέμενοι σ' αὐτὴ τὴ θρησκευτικὴ πίστη οἱ ἄνθρωποι ὑπερασπίζονται λοιπὸν τὴν αὐτονομία τοῦ κόσμου καὶ ἔτσι ὑπερασπίζονται ἐξίσου τὴν προσωπικὴ τους ταυτότητα. Αὐτὸ μπορούμε νὰ τὸ ἐκφράσουμε καὶ μὲ ἀρνητικές διατυπώσεις: αὐθόρμητα ἀρνοῦνται αὐτὸ πὺν τοὺς φαίνεται νὰ εἶναι ἀπώλεια πολιτισμικῆς ταυτότητας καὶ ὑποτροπὴ στὶς πα-

ρωχημένες μαγείες. Μερικοί λένε ἀπερίφραστα, ὅτι δὲν πρόκειται γιὰ θεωρητικὴ ἀντιμαχία με-
ταξὺ ἐπιστημῶν καὶ χριστιανικῆς πίστεως, ἀλλὰ
γιὰ ψυχολογικὴ σύγκρουση.

Οἱ παρατηρήσεις αὐτὲς εἶναι σημαντικὲς γιὰ
τὴν ποιμαντικὴ ψυχολογία. Ἡ καθ'αυτὸ ψυχολο-
γία δὲν ἔχει οὔτε ποιμαντικὴ προοπτικὴ οὔτε
στόχο νὰ κάνει κριτικὴ τῆς θρησκείας. Ἀπευθυ-
νόμενος, ὡστόσο, στὴ Θεολογικὴ Σχολή, μπορῶ
ὅπωςδήποτε νὰ ἐπιτρέψω στὸν ἑαυτό μου νὰ
κάνει μερικὲς προτάσεις ποιμαντικῆς Θεολο-
γίας. Ἡ διαλεύκανση τῶν παλαιῶν συγκρού-
σεων, ἐνίοτε φυσικῶν, μεταξὺ χριστιανικῆς πί-
στως καὶ ἐπιστημῶν ἀποτελεῖ σπουδαῖο ποιμαν-
τικὸ ἔργο. Μὲ τὴ μαρτυρία τους, οἱ ἐπιστήμονες
ἢ οἱ φιλόσοφοι ποὺ συμβαίνει νὰ εἶναι καὶ αὐ-
θεντικοὶ πιστοί, ἐπέδρασαν πάρα πολύ. Προ-
παντὸς ὅμως πρέπει ἡ θρησκευτικὴ γλῶσσα καὶ
ἡ λατρευτικὴ πράξις, νὰ ἐκφράζουν τὴν πλήρη
ἀναγνώριση τῶν φυσικῶν πραγματικοτήτων ἐκ
μέρους τῆς Ἐκκλησίας. Μὲ ἄλλα λόγια: ἡ θεο-
λογία τῆς Δημιουργίας ὀφείλει νὰ ἐμβαθύνει
στὸ συμβολικὸ τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ὁμιλεῖ καὶ
ἐκφράζεται. Πρέπει οἱ ἄνθρωποι ν' ἀνακαλύ-
πτουν συγκεκριμένα τὸ νόημα τῆς διάκρισης ἀ-
νάμεσα στὸ ὑπερφυσικὸ τοῦ Θεοῦ ὁ ὁποῖος ἀ-
ποκαλύπτεται καὶ στὸ φυσικὸ ἐνὸς κόσμου, ὅ-
που ὁ Θεὸς δὲν γίνεται ἀντιληπτός, θὰ μπορού-
σαμε μάλιστα νὰ ποῦμε: ὅπου ὁ Θεὸς κρύπτε-
ται. Πρέπει οἱ ἄνθρωποι ν' ἀντιληφθοῦν, ὅτι αὐ-
τὴ ἡ διάκριση δὲν εἶναι ἓνας καινούριος πλατω-
νικὸς δυαλισμὸς καὶ πῶς αὐτὴ ἡ διάκριση δὲν

ἐμπεριέχει ὑποτίμηση τοῦ κόσμου. Ἐπηρεασμένη ἀπ' τὸ νεοπλατωνισμὸς ἡ πνευματικὴ φιλολογικὴ παραγωγή ἐπὶ αἰῶνες ἐπέμεινε στὴν ὑποτίμηση τοῦ κόσμου, τοῦλάχιστον στὴν λατινικὴ Δύση. Ἡ πόλωση ἀνάμεσα στὴν ἁμαρτία καὶ τὴ λύτρωση ἐπέτεινε ἀκόμα περισσότερο αὐτὴ τὴν τάση. Σήμερα, ἓνας μεγάλος ἀριθμὸς συγχρόνων μας, πρέπει ν' ἀνακαλύψει ὅτι ἡ θεία ἀποκάλυψη καὶ ἡ θεία ἐνσάρκωση τοῦ Ἰησοῦ ἐξυψώνουν τὸ φυσικὸν κόσμον καὶ τοῦ προσδίδουν νέα διάσταση, χωρὶς νὰ ἀλλοιώνεται, νὰ ἐκμηδενίζεται, νὰ ὑποτιμᾶται ὁ κόσμος τῆς δημιουργίας, ὁ κόσμος τοῦ ἀνθρώπου.

2.2. Ὑπεράσπιση τοῦ δικαιώματος νὰ σκεπτόμαστε ἀπὸ μόνοι μας.

Μία ἀπὸ τὶς πιὸ συχνὲς ἀμυντικὲς ἀντιδράσεις ποὺ ἀκούει κανεὶς ἐκ μέρους τῶν ἀπίστων, εἶναι ὅτι θέλουν νὰ διατηρήσουν τὸ δικαίωμα νὰ σκέπτονται ἀπὸ μόνοι τους καὶ ὅτι ἀντιτίθενται σὲ κάθε δογματισμό. Ἡ ἐλευθερία τῆς σκέψης, ἡ ἐλευθερία τοῦ Τύπου, ἡ ἐκδοτικὴ ἐλευθερία, ἡ θρησκευτικὴ ἐλευθερία καὶ ἡ ἐλευθερία νὰ δηλώνεται κανεὶς ἄθρησκος, ἀνήκουν ἐπίσημα σήμερα στὰ θεμελιώδη δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου. Περιέργως, ὅμως, σύμφωνα μὲ τὴν συναισθηματικὴ ἀντίληψη τῆς πλειονότητος τῶν ἀπίστων, οἱ χριστιανικὲς Ἐκκλησίαι ἐπιβάλλουν μία καταπιεστικὴ αὐθεντία στὰ πνεύματα τῶν ἀνθρώπων, ὅταν διακηρύσσουν αὐτὸ ποὺ ἡ παράδοση ὀνομάζει βασικὲς ἀλήθειες τῆς πίστεως. Ἔτσι σὲ μᾶς, ἓνας καθηγητὴς τῆς Φιλοσοφίας

πὺ λεί οὐ εἶναι θρησκὸς ἄθεος (un athée religieux), καὶ μὲ τὸν ὁποῖο διατηρῶ φιλικὲς σχέσεις, δήλωνε πρόσφατα στὸ ραδιόφωνο: «Ἀρνούμαι σὲ ὁποιαδήποτε αὐθεντία νὰ μοῦ ὑπαγορεύσει αὐτὸ πὺ ὀφείλω νὰ σκέπτομαι γιὰ τὸ θεῖο». Περίεργη παρεξήγηση γιὰ ὅποιον ἔχει ἀκριβῆ γνώση τῆς χριστιανικῆς πίστεως· ἀλλὰ παρεξήγηση μὲ νόημα ἀπὸ ἄποψη ψυχολογική!

Ἐχει ἐπίσης σημασία νὰ δοῦμε πῶς χρησιμοποιοῦν τὸν ὄρο «δόγμα». Ἀγνοῶ μὲ ποιά ἔννοια χρησιμοποιοῦν σὲ σᾶς αὐτὸ τὸν ὄρο. Παρ' ἡμῖν, ἔξω ἀπὸ τὸν καθαυτὸ θεολογικὸ χῶρο, ἀπὸ τὸ 17ο καὶ προπαντὸς ἀπὸ τὸν 18ο αἰῶνα, ἡ λέξη «δόγμα» πῆρε ὑποτιμητικὴν σημασία. Φέρνει στὸ νοῦ μιὰ θρησκευτικὴ, φιλοσοφικὴ, πολιτικὴ, ἐπιστημονικὴ πεποίθηση, πὺ διατυπώνει κανεὶς μὲ ἀξιοματικὸ καὶ μισαλλόδοξο τρόπο, καὶ πὺ θέλει νὰ ἐπιβάλλει στοὺς ἄλλους χωρὶς νὰ ἀφήσει περιθώρια γιὰ ἀμφιβολία, γιὰ ἐπαλήθευση, γιὰ διάψευση. Ἔτσι ὁ ὄρος δογματισμὸς ἀπέβη ψυχολογικὸ χαρακτηριστικὸ ἑνὸς τύπου προσωπικότητας. Μελετήθηκε, ἰδιαίτερα ἀπὸ τὸν Rokeach, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἀγωνία. Δὲ θ' ἀμφισβητήσω ὅτι ὑπῆρξε μερικὲς φορὲς καὶ ὑπάρχει ἐνίοτε στοὺς θρησκευτικοὺς ἰθύνοντες, στοὺς θεολογικοὺς ἢ ἀκόμα καὶ στοὺς ἀπλοὺς πιστοὺς, δογματισμὸς μὲ τὴν ψυχολογικὴ ἔννοια τοῦ ὄρου. Συνάντησα ἐπίσης στοὺς ἀπίστους ἑνα ψυχολογικὸ δογματισμὸ σκληρὸ καὶ κλειστό, ἰδιαίτερα στοὺς μαχητικοὺς ἀθέους πὺ νοιάζονται περισσότερο νὰ ἐπιτεθοῦν στὴν θρησκεία παρὰ νὰ προωθήσουν τὴν ἐλευθερία τῆς σκέ-

ψης. Σύμφωνα ἄλλωστε μὲ τὶς ἐμπειρικὲς ἔρευνες, ὁ ψυχολογικὸς δογματισμὸς δὲν ἀποτελεῖ γνῶρισμα προσωπικότητας, ποὺ χαρακτηρίζει τοὺς πιστοὺς ὡς πιστοὺς.

Ὁ ψυχολόγος δὲν ἔχει ὡς ἔργο νὰ ἐκφρασθεῖ ὑπὲρ ἢ κατὰ τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Ἀλλὰ γιὰ νὰ κάνει τὶς ἔρευνές του, ὀφείλει νὰ ἐνημερωθεῖ σωστὰ σχετικὰ μὲ τὴ χριστιανικὴ πίστη. Λοιπόν, αὐτὸ ποὺ ἡ χριστιανικὴ παράδοση ὀνομάζει «δόγματα» εἶναι οὐσιαστικὰ τὰ ἄρθρα τοῦ Πιστεύω, ποὺ ὁμολογοῦν πίστη στὶς μεγάλες ἐνέργειες τοῦ Θεοῦ. Γιὰ τὸν πιστὸ αὐτὰ τὰ δόγματα εἶναι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἐπαρκεῖς διατυπώσεις θείων γεγονότων, καὶ ὄχι φιλοσοφικὲς θεωρίες. Ὅμως, τὸ νὰ θεωρεῖς ἀληθινὴ τὴν ἐνσάρκωση τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, γιὰτὶ κάτι τέτοιο θᾶταν δογματισμὸς μὲ τὴν ψυχολογικὴ καὶ ὑποτιμητικὴ ἔννοια τοῦ ὅρου; Κανεῖς δὲν θὰ κατηγορήσει γιὰ ψυχολογικὸ δογματισμὸ τὸν ἐπιστήμονα ποὺ καταφάσκει τὸ γεγονὸς τῆς ἑκρηξης ἐνὸς ἄστρου ἢ τὰ γεγονότα τῆς ἐξέλιξης. Ἀλλὰ πολλοὶ ἄπιστοι θεωροῦν ἐκ προοιμίου ὑποπτικὴ τὴν πίστη στὰ δόγματα μὲ τὴ χριστιανικὴ ἔννοια τοῦ ὅρου ὡς ἐκπροσωποῦσα μία στάση δογματικοῦ πνεύματος· ὑποπεύονται τὶς ἐκκλησιαστικὲς ἀρχὲς ὅτι θέλουν νὰ ἐπιβάλουν μία θρησκευτικὴ ἰδεολογία. Ἡ ὑποψία αὕτη ἔχει ἱστορικοὺς ἀλλὰ καὶ ψυχολογικοὺς λόγους.

Αὕτη ἡ ἀρνητικὴ ἐρμηνεία πηγάζει ἀπὸ τὴ θετικὴ βούληση νὰ κρατήσουν τὴ θρησκεία στὰ ὅρια τοῦ λόγου, ὅπως τὸ διετύπωσε ὁ Kant. Αὐτὸ σημαίνει στὴν πραγματικότητα, ὅτι δὲν δέ-

χονται παρὰ μιὰ θρησκεία τῆς ὁποίας κυρίαρχος παραμένει ὁ ἄνθρωπος. Στὴν αὐθεντία τῆς παράδοσης, τῶν βιβλικῶν κειμένων καὶ τῶν Ἐκκλησιῶν ἀντιπαραθέτουν λοιπὸν αὐτὸ ποὺ ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ ἀπὸ μόνος του νὰ σκεφθεῖ καὶ αὐτὸ ποὺ μόνος του μπορεῖ νὰ γνωρίσει μέσα ἀπ' τὴ θρησκευτικὴ ἐμπειρία.

Ἡ πίστις εἶναι ἡ ἀποδοχὴ τοῦ χριστιανικοῦ μηνύματος. Δὲν εἶναι παράλογη, ἀλλὰ δὲν εἶναι καὶ τὸ ἀντικείμενο λογικῆς ἐπαλήθευσης ἢ συναισθηματικῆς ἐμπειρίας ποὺ νὰ μπορεῖ νὰ τὴν ἐγγυᾶται. Αὐτὸς ὁ ὁποῖος βρίσκεται ἐκτὸς καὶ πρὸς τὸν ὁποῖο ἀπευθύνουν τὸ μήνυμα ποὺ καλεῖ στὴν πίστιν, ἔχει εὐκόλα τὸ αἶσθημα ὅτι θέλουν νὰ τοῦ ἐπιβάλουν αὐταρχικὰ ἓνα ἀνθρώπινο τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο πρέπει νὰ σκέπτεται τὸ μυστήριον τοῦ Θεοῦ, μ' ἄλλα λόγια: ὅτι θέλουν νὰ τὸν ὑποτάξουν σ' ἓνα σύστημα δογματικὸ μὲ ψυχολογικὴ ἔννοια. Ἔτσι ὑπάρχουν ἄνθρωποι ποὺ ὑποστηρίζουν ὅτι κάθε πίστις σὲ δόγματα ἀποτελεῖ ἀπόδειξη φατριακῆς στάσεως· ὁρισμένοι συγκρίνουν τὶς ἐκκλησίες μὲ τὴν πνευματικὴ δικτατορία τοῦ κομμουνισμοῦ. Αὐτὲς οἱ ἀπόψεις εἶναι προφανῶς πολεμικές· διερμηνεύουν ὅμως ἓνα πραγματικὸ φόβο, τὸ φόβο μήπως χάσουν τὸν πνευματικὸ καὶ συναισθηματικὸ ἔλεγχον τοῦ νοήματος τῆς ζωῆς τους. Πράγματι, τὸ νὰ δώσεις τὴν συγκατάθεσίν σου στὴν πίστιν, σημαίνει ν' ἀρνηθεῖς νὰ διαφεντεύεις τὸ θεμελιώδες μυστήριον τοῦ κόσμου καὶ τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς· θετικά: σημαίνει νὰ δεχθεῖς ὅτι ὁ Θεός, ὡς ὅλος ἕτερος, δηλώνει ὁ ἴδιος ποιὸς εἶναι καὶ

ποιὸ εἶναι τὸ σχέδιό του γιὰ τὸν ἄνθρωπο· καὶ σημαίνει νὰ ἀποδεχθεῖς τὸ Θεὸ ὡς ἐκεῖνον ποὺ δὲν εἶναι μόνο ἡ Ἀρχὴ τῆς ὑπάρξεως, ἀλλ' ἐπίσης ὡς αὐτὸν ποὺ θέλει νὰ ὁλοκληρώσει τὴν ὑπαρξὴ θέτοντας ὅρους.

Διακρίνω λοιπὸν δύο ἐπίπεδα στὴν ψυχολογικὴ ἀντίθεση ἔναντι τῆς χριστιανικῆς πίστεως ὡς πίστεως δογματικῆς. Στὸ συνειδητὸ ἐπίπεδο ὑπάρχει ἡ συναισθηματικὴ ἀπαρέσκεια νὰ δεχθοῦν νὰ τοὺς ὑπαγορεύσουν δογματικὲς πεποιθήσεις ἄνθρωποι ποὺ ἐμφανίζονται ὡς ἀρμόδιοι νὰ ὀρίσουν τὸ περιεχόμενον τῆς πίστεως. Σ' αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ ἐπίπεδο τοποθετεῖται ἡ μομφὴ γιὰ ψυχολογικὸ δογματισμό. Σ' αὐτὸ ἐπίσης τὸ ἐπίπεδο ἔχουν τὴ σημασίαν τοὺς οἱ θύμισες σκοταδιστικῶν στάσεων τῆς Ἐκκλησίας. Ἀναφέρουν ἐπὶ παραδείγματι συνέχεια τὴν καταδίκη τοῦ Γαλιλαίου. Εἶναι βέβαιον ὅτι ἀπ' τὴν πλευρὰ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν, ἡ εὐθύνη γιὰ τὴ διάσωσιν τῆς δογματικῆς πίστεως ἔχει ὀδηγήσει πάντα σὲ μία δογματικὴ ψυχολογικὴ στάση, σὲ μία στάση καταπιεστικὴ ἀπέναντι στὴ φιλοσοφικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα, ἰδιαίτερα δὲ στὶς ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου. Ἔτσι εἶναι πολὺ σημαντικὸ οἱ ὑπεύθυνοι χριστιανοὶ νὰ ἐνθαρρύνουν μὲ ἐμπιστοσύνη τὴν ἔρευνα.

Κάτω ἀπ' αὐτὸ τὸ πρῶτον ἐπίπεδο αὐθόρμητης ἀντίθεσης στὴν πίστιν τοῦ χριστιανικοῦ Πιστεύω, ὑπάρχει μία πιὸ κρυφὴ ἀντίσταση, τὴν ὁποία δὲν ἐπισημαίνουν οἱ κοινωνιολογικὲς ἔρευνες ποὺ ὅμως ἐκδηλώνεται ὅταν ἔχει ἤδη προηγηθεῖ μιὰ κάποια ἐργασία διασάφησης: εἰ-

ναι ἢ δυσφορία ποὺ αἰσθάνεται κανεὶς νὰ ἐγκαταλείψει τὸν ἔλεγχον πάνω στὸ βαθύτερο νόημα καὶ στὸν τελικὸ προορισμὸ τῆς προσωπικῆς του ὑπαρξῆς. Τὸ νὰ πιστέψεις στὸ Θεὸ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ σημαίνει νὰ δοθεῖς μέσα ἀπὸ μιὰ πράξη ἐμπιστοσύνης. Ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀποψη ὑπάρχει μεγάλη διαφορὰ ἀνάμεσα στὴν ἀκαθόριστη θρησκευτικότητα καὶ στὴν καθορισμένη πίστη. Ὁ ἄπιστος ποὺ λέει ὅτι θρησκεύεται ἐπειδὴ ἔχει τὴν ἐμπειρία ἐνὸς θείου μυστηρίου τοῦ κόσμου διατηρεῖ ἀκόμα τὸν ἔλεγχον πάνω σ' αὐτὴ τὴν ἐμπειρία. Ἡ πίστη ὅμως σημαίνει: νὰ ἐμπιστευθεῖς τὸν ἑαυτό σου σ' ἓνα προσωπικὸ Ἐτερον, κατὰ πάντα καὶ διὰ πάντα. Πιστεύω θὰ πεῖ νὰ ὁμολογήσεις ὅτι εἶσαι ἓνα ριζικὰ ἀνεπαρκὲς ὄν, θὰ πεῖ νὰ ἀρνηθεῖς τὴν ἐπάρκεια, θὰ πεῖ νὰ ἀναγνωρίσεις ὅτι ὁ Θεὸς κατέχει τὴν κυρίαρχη θέση σὲ σχέση μὲ τὴν ὑπαρξῆ. Ὁ πιστὸς ὁ ὁποῖος, λόγῳ τῆς παιδείας του καὶ τοῦ πολιτιστικοῦ καὶ κοινωνικοῦ του περιγύρου, εἶναι στερεῶς ριζωμένος στὴν πίστη του, δὲν βιώνει, ἀναμφίβολα, ὅλα αὐτὰ παρὰ σὲ ἐξαιρετικὲς περιπτώσεις: ὅταν τὸν χτυπᾷ ἐξαίφνης τὸ πένθος ἐνὸς ἀγαπημένου ἢ μιὰ σοβαρὴ ἀρρώστια· πιδ σκληρὰ ἀκόμα ὅταν τὸν διώκουν γιὰ τὴν πίστη του. Μὰ ὁ ἄπιστος ποὺ βρίσκεται ἐκτὸς καὶ ποὺ προβληματίζεται λίγο - πολὺ σοβαρὰ γύρω ἀπὸ τὴν πίστη, προκαλούμενος ἐν προκειμένῳ ἀπὸ μελέτες, συζητήσεις ἢ ἀπὸ ψυχολογικὲς ἔρευνες βάθους, αἰσθάνεται ξεκάθαρα τὴν ψυχολογικὴ σύγκρουση ποὺ μόλις περιγράψαμε.

2.3. Ἀπόρριψη αὐτοῦ ποὺ βιώνεται ὡς παιδισμός.

«Δὲν ἔχω ἀνάγκη θρησκείας», εἶναι φράση μὲ τὴν ὁποία οἱ ἄπιστοι ἐξηγοῦν καὶ δικαιώνουν κατὰ κανόνα τὴ στάση τους. Ἐκ νέου, ὡς ψυχολόγος δὲ θέτω ἐν ἀμφιβόλῳ τὴν εἰλικρίνεια τῆς ἀπάντησης αὐτῶν τῶν ἀτόμων, ἀλλὰ κρίνω ὅτι πρέπει νὰ τὴν ἐρμηνεύσουμε.

Τί θὰ πεῖ: θρησκεία ποὺ τὴν ἔχω ἀνάγκη; Εἶναι φονκτιοναλιστικὴ θρησκεία, θρησκεία ποὺ ὁρίζεται ἀπὸ τὰ ὅσα κάνει γιὰ τὶς ἀνθρώπινες ἀνάγκες. Γιὰ νὰ τὸ ποῦμε μ' ἓνα διαφορετικὸ ἀκόμα τρόπο: εἶναι θρησκεία τῆς ὁποίας τὸ νόημα συνίσταται στὸ νὰ εἶναι χρήσιμη σὺν προσπάθειες ἐκεῖνες ποὺ θεωρεῖ ὁ ἄνθρωπος ὅτι εἶναι οἱ ἐν τῷ κόσμῳ προσπάθειες τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ σκέψη μου πάει σὺν ἀκόλουθες προσπάθειες: νὰ κρατηθεῖ στὴ ζωὴ καὶ νὰ ἐξασφαλίσει ἓνα ἐπίπεδο ἐπαρκοῦς εὐμάρειας· νὰ διαφυλάξει ἢ νὰ ἀνακτήσει τὴν ὑγεία· νὰ διάγει βίον φιλόφρονος ἠθικότητας· νὰ δέχεται τὸ εὐθραυστο τοῦ σώματος καὶ τὸ γῆρας· νὰ δέχεται τελικὰ τὸ θάνατο· νὰ εἶναι θαρραλέος σὺν δοκιμασίαις καὶ νὰ ἀνθίσταται ἔτσι σὺν πειρασμῷ τῆς αὐτοκτονίας. Μὲ μία λέξη: ὅτι εἶναι καθαρὰ ἀνθρώπινο. Τὰ ἄτομα ποὺ ἀπαντοῦν ὅτι δὲν ἔχουν ἀνάγκη θρησκείας, ἀποδίδουν λοιπὸν οὐσιαστικὰ στὴν θρησκεία τὴν ὑποχρέωση νὰ καλύψει τὴν ἑλλειψη ἰκανότητας νὰ ἐκπληρώσουν αὐτὸ ποὺ ἓνα ὥριμο ἄτομο ὀφείλει κανονικὰ νὰ μπορεῖ νὰ ἐκπληρώσει ἀπὸ μόνον του μὲ τὴν τεχνικὴ (ιατρικὴ, ἀγροτικὴ) καὶ μὲ τὴν ἠθικὴ μόρ-

φωση. Λέγοντας: «δὲν ἔχω ἀνάγκη θρησκείας», ἐννοοῦν λοιπὸν ὅτι τὸ νὰ εἶσαι θρησκὸς αὐτὸ σημαίνει ψυχολογικὴ παιδικότητα. Σκέπτονται λοιπὸν: ἡ θρησκεία εἶναι καλὴ γιὰ ὅσους εἶναι ἀδύνατοι, ὅπως εἶναι τὰ παιδιά. Ἡ θρησκεία ἔχει παιδαγωγικὴ λειτουργία καὶ τὸ παιδί τὴ χρειάζεται, σκέπτονται, γιὰτὶ πρέπει νὰ αἰσθάνεται βοηθούμενο καὶ προστατευόμενο ἀπὸ ἓνα παντοδύναμο πατέρα καὶ μία οὐράνια μητέρα. Ἔτσι βλέπουμε συνεχῶς ἀπίστους νὰ ἐμπιστεύονται τὰ παιδιά τους στὴν ἐνορία ἢ στὴν ἰδιωτικὴ χριστιανικὴ ἐκπαίδευση γιὰ νὰ τοὺς δώσουν θρησκευτικὴ παιδεία.

Σ' αὐτὴ τὴ συνάφεια, θὰ μπορούσαμε νὰ ἀναλύσουμε ἓνα ἀπ' τὰ βιβλία ποὺ ἀφιέρωσε ὁ Freud στὴ θρησκεία, ἐκεῖνο στὸ ὁποῖο ἔδωσε τὸ χαρακτηριστικὸ τίτλο: **Τὸ μέλλον μιᾶς αὐταπάτης.** Ὅποιος ἔχει μία κάπως σοβαρὴ πληροφόρηση γιὰ τὴ θρησκεία θὰ βρεῖ τὸ μικρὸ αὐτὸ βιβλίον ἐπιφανειακό. Εἶναι ὥστόσο ἓνα βιβλίον ποὺ γνώρισε στὴν ἀρχὴ μεγάλῃ δημοτικότητά. Ὁ Freud ἀναπτύσσει ἐκεῖ μέσα τὴν ἄποψη, ὅτι ἡ θρησκεία εἶναι αὐταπάτη ποὺ δημιουργήθηκε ἀπὸ ἐπιθυμίες καὶ ἀπὸ παιδικὲς παραστάσεις. Ὁ Θεὸς - Πατέρας εἶναι ἡ μεγεθυμένη καὶ ἐξιδανικευμένη εἰκόνα τοῦ πατέρα, ὅπως τὸν βλέπει τὸ παιδί. Διατηρώντας αὐτὴ τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ - Πατέρα, ἡ θρησκεία παρέχει ἓνα βαθὺ αἶσθημα ἀσφαλείας στὴ ζωὴ. Πράγματι, μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ θὰ μπορούσε νὰ ὑπάρχει πάντα ἓνας παντοδύναμος πατέρας, ποὺ θὰ μᾶς ἔσωζε ἀπ' τὴν ὁδύνη καὶ τὴν ἀρρώστια, ποὺ θὰ ἔκανε

τὸ χωροφύλακα καὶ θὰ τιμωροῦσε τοὺς κακοποιούς. Αὐτὸ εἶναι ποὺ ὀνομάζω: θρησκεία τῶν ἀνθρώπων ἀναγκῶν.

Στὸ τελευταῖο συνέδριο τῶν εὐρωπαϊκῶν ψυχολόγων τῆς θρησκείας, μία ἀπὸ τὶς συχνὰ χρησιμοποιούμενες ἔννοιες ἦταν ἡ ἔννοια τῆς θρησκευτικῆς ὠριμότητος, στὰ ἀγγλικά *mature religion*. Πρὸς μεγάλη μου ἔκπληξη, ἡ ἔννοια αὕτη δὲν θεμελιώθηκε ποτὲ πάνω σὲ θεωρητικὰ ἐρείσματα. Ἦταν γιὰ πολλοὺς ψυχολόγους ἔννοια μὲ προφανῇ σημασία καὶ ἔννοια ἐκπροσωποῦσα ἓνα ἀναμφίλεκτο κανόνα ἀξιολόγησις τρόπων θρησκευτικότητος καὶ πίστις. Ἔτσι, στὴ διάρκειά πολλὰ πλὴν παρεμβάσεων, ἡ θρησκευτικὴ ὠριμότητα ἀντιπαραβλήθηκε μερικὲς φορὲς πρὸς τὴν πίστη σὲ προσωπικὸ Θεό, ἄλλοτε πρὸς τὴν πίστη στὴν ἀνάστασις καὶ ἄλλοτε πάλι πρὸς τὴν ἐμπιστοσύνη σὶς ἱκετήριες προσευχὲς κ.λπ. Ἡ χρῆσις τοῦ ὅρου «ὠριμότητα» εἶχε τόσο λίγο γίνεαι ἀντικείμενο στοχασμοῦ, εἶχε τόσο λίγο δουλεuten ψυχολογικά, ἦταν τόσο δογματικὴ μὲ ψυχολογικὴ ἔννοια, ὥστε στὸ τέλος τοὺς εἶπα πὼς αὐτὸς ὁ ὅρος ἀπέβη ἡ ἱερὴ ἀγελάδα γιὰ κάποιους ψυχολόγους τῆς θρησκείας χωρὶς θρησκεία. Ὑπονοοῦνταν πράγματι πάντα ὅτι τὸ «ὠριμότητα» ἀντιτίθεται στὸ «παιδικὸ» (παιδιάστικο). Ἡ χρῆσις τοῦ ὅρου τῆς ὠριμότητος ἔχει λοιπὸν σημασία διὰ τὸν φόβον τοῦ παιδισμοῦ στὸ χῶρον τῆς θρησκείας.

Αὐτὸς ὁ φόβος εἶναι ἀπόλυτα χαρακτηριστικὸς τῆς δυτικῆς Εὐρώπης. Δὲν ὑπάρχει στὸν ἴδιο βαθμὸ σὶς Ἑνωμένες Πολιτεῖς, ὅπου ἀνα-

γνωρίζουν στὴ θρησκεία μία σημαντικὴ θέση
στὸ χῶρο τῆς διανόησης καὶ στὴν σφαῖρα τῆς
δημόσιας ζωῆς. Αὐτὸς ὁ φόβος τοῦ παιδισμού
ἐκφράζεται φυσικὰ μέσα ἀπὸ τὴ συλλογικὴ ἱ-
στορία καὶ τὴν ἱστορία τῶν ἀτόμων. Στούς πολι-
τισμοὺς οἱ ὁποῖοι προηγοῦνται τοῦ κριτικοῦ
πνεύματος, ποὺ διαμορφώθηκε ἀπὸ τὶς φυσικὲς
ἐπιστῆμες καὶ τὶς ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου, τὰ
ἄτομα πιστεύουν πιὸ εὐκόλα στὰ δογματικὰ γε-
γονότα ποὺ προτείνει ἡ χριστιανικὴ θρησκεία,
ὅπως στὴν παρουσία τῆς Θείας Προνοίας ποὺ
παρεμβαίνει στὴν καθημερινὴ ζωὴ καὶ ποὺ ἐ-
νεργεῖ στὴν διαμόρφωση τοῦ κόσμου καὶ τοῦ
ἀνθρώπου. Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο τὸ παιδί, πρὶν
τὴ διαμόρφωση τῆς ἐνεργητικῆς καὶ κριτικῆς
σκέψης, γύρω στὰ 11 μὲ 12 χρόνια, δὲν δυσπι-
στεῖ ὡς πρὸς τὴ θρησκεία. Ἡ συλλογικὴ καὶ ἀ-
τομικὴ ἱστορία καταλείπουν ἔτσι τὴ θύμιση μιᾶς
ἀφελοῦς προδιάθεσης ποὺ ἔχουμε νὰ πιστεύου-
με σὲ ὑπερφυσικὲς ἐνέργειες. Μέσω αὐτῆς τῆς
θύμισης, ἡ χριστιανικὴ πίστη συνδέθηκε μὲ τὴν
παιδικὴ πίστη.

Βέβαια, ὁ ὥριμος καὶ πληροφορημένος πι-
στὸς ξέρεי νὰ κάνει τὶς δέουσες διακρίσεις.
Σύμφωνα ὅμως μὲ τὶς παρατηρήσεις μου, ἡ ἐφη-
βεία καὶ ἡ νεανικὴ ἡλικία, συνδέονται σχεδόν
πάντα μὲ μία ἐποχὴ κρίσεως στὸν τομέα τῆς πί-
στης, κρίσεως ἡ ὁποία πρέπει νὰ διανυθεῖ καὶ ἡ
ὁποία καταλήγει εἴτε σὲ μία πιὸ βέβαιη πίστη,
εἴτε σὲ μία ἀπιστία, πρόσκαιρη ἢ ὀριστική. Δὲν
εἶναι ἐν τούτοις τυχαῖο ὅτι ἡ ἐφηβεία παρ' ἡμῖν,
εἶναι ἡ ἡλικία κατὰ τὴν ὁποία ἓνας πολὺ μεγάλ-

λος ἀριθμὸς νέων ἀναθρεμμένων χριστιανικὰ ἐγκαταλείπει τὴ θρησκευτικὴ πρακτικὴ καὶ συχὰ καὶ αὐτὴ τὴν πίστιν.

2.4. Φόβος καὶ ἄρνηση τῆς ναρκισσιστικῆς αὐταπάτης.

Παίρνω τὸν ὅρο τοῦ ναρκισσισμού μὲ τὴν ἔννοια ποὺ τοῦ ἔδωσε ὁ Freud, ἀπηχώντας τὸν ἑλληνικὸ μῦθο ποὺ φυσικὰ γνωρίζετε. Ἡ θέση τοῦ Freud εἶναι οὐσιαστικὰ ἡ ἀκόλουθη: κάποια στιγμή ἡ ψυχολογικὴ ζωὴ τοῦ μικροῦ παιδιοῦ, ποὺ συγκροτεῖται ἀπὸ διάσπαρτα συναισθήματα καὶ διάσπαρτες ἀντιδράσεις, ἐνοποιεῖται «μέσω μιᾶς καινούργιας ψυχικῆς ἐνέργειας», τῆς ἐνέργειας τοῦ παιδιοῦ ποὺ παίρνει τὸν ἑαυτό του ὡς ἀντικείμενο ἀγάπης. Τὸ παιδὶ γίνεται τότε ἓνα ἐγὼ τὸ ὁποῖο αὐτοσυνειδητοποιεῖται ὡς ἐγὼ στὸ γεγονὸς τῆς αὐτοαγάπης του. Ὅφειλουμε βέβαια νὰ προσθέσουμε: εἰς ἀπάντηση τῆς ἀγάπης ποὺ νοιώθει νὰ τοῦ ἐκδηλώνουν οἱ γονεῖς. Ἐτσι ἡ ἀγάπη γιὰ τὸν ἑαυτό μας ἢ ὁ ναρκισσισμός, δὲν εἶναι γιὰ τὸ Freud ψυχικὴ ἀσθένεια, ἀλλὰ διαδικασία συστατικὴ τοῦ προσώπου καὶ διαδικασίᾳ ἡ ὁποία παραμένει θεμελιακὴ γιὰ τὴ συγκρότηση τοῦ προσώπου ὡς ὑποκειμένου, ὡς ἐγὼ. Μπορῶ νὰ ὑπενθυμίσω ἐδῶ τὸ λόγο τοῦ Εὐαγγελίου: «ἀγάπα τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν»· τὸ «ὡς σεαυτόν» ἀπηχεῖ ἓνα ὑγιὲς ναρκισσισμό.

Γιὰ νὰ εἰσηγηθῶ, λοιπόν, αὐτὸ ποὺ ἀποκαλῶ φόβο τῆς ναρκισσιστικῆς αὐταπάτης, θὰ διαβάσω ἓνα εὐγλωττο κείμενο τοῦ Freud, ἀπὸ τὴν

18η διάλεξη τῆς **Εἰσαγωγῆς στὴν ψυχανάλυση.**
«Στὸ διάβα τῶν αἰώνων ὁ ἀφελὴς ἀνθρώπινος ναρκισσισμὸς δέχτηκε δύο μερίζονα πλήγματα ἐκ μέρους τῶν ἐπιστημῶν. Τὸ πρῶτο ἔγινε ὅταν ἔμαθαν ὅτι ἡ γῆ μας δὲν εἶναι τὸ κέντρο τοῦ σύμπαντος, ἀλλὰ ἀπλᾶ καὶ μόνο ἓνα ἐλάχιστο κομμάτι ἐνὸς κοσμικοῦ συστήματος τοῦ ὁποίου τὴν ἔκταση μόλις μποροῦμε νὰ φανταστοῦμε... Τὸ δεύτερο πλήγμα δόθηκε ὅταν ἡ βιολογικὴ ἔρευνα κατέστρεψε τὴν ὑποτιθέμενη προνομιούχο θέση τοῦ ἀνθρώπου μέσα στὴ δημιουργία καὶ ἀπέδειξε τὴν ἐκ τοῦ ζώου καταγωγὴν του. Ἡ ἀνθρώπινη ὁμως μεγαλομανία θὰ ὑποστῇ τὸ τρίτο καὶ μεγαλύτερο πλήγμα τῆς ἀπὸ τὴ σύγχρονη ψυχολογικὴ ἔρευνα, ἔρευνα ἡ ὁποία ἀποδεικνύει ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι κύριος οὔτε μέσα στὸ ἴδιο του τὸ σπίτι...». Μποροῦμε νὰ ἀπαντήσουμε στὸ Freud πῶς ὁ ἄνθρωπος ἀντλήσε μία νέα ναρκισσιστικὴ ἱκανοποίηση, ἀπ' τὴ συνείδηση ὅτι εἶναι ἡ πιὸ προχωρημένη κορυφὴ τῆς ἐξελίξεως. Παραμένει ὡστόσο τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος αἰσθάνεται οἷονεὶ χαμένος μέσα στὸ ἀχανὲς σύμπαν τῶν ἑκατομμυρίων ἑκατομμυρίων ἀστρῶν καὶ πλανητῶν· ἔχει ἐπίσης τὴν αἴσθηση ὅτι εἶναι ὁ τυχαῖος καρπὸς φυσικῶν διεργασιῶν ποὺ διήρκεσαν δισεκατομμύρια χρόνια. Τὸ νὰ πιστεύει συνεπῶς ὅτι ἓνας Θεὸς Δημιουργὸς καὶ Προνοητής, ἐνδιαφέρεται προσωπικὰ γι' αὐτόν, τοῦ φαίνεται πολὺ ναρκισσιστικὴ αὐταπάτη. Βέβαια, ὅταν ὁ ἄνθρωπος ἀγαπᾷ κάποιο πρόσωπο, τὸ πρόσωπο αὐτὸ μοιάζει νὰ ἔχει μοναδικὴ ἀξία. Καὶ ὁ ἄνθρωπος ἐπιθυμεῖ :

νὰ ἀγαπιέται ἔστω καὶ ἂν εἶναι ἓνα ἐλάχιστο τίποτα στὸ ἄπειρο σύμπαν. Διότι, στὸ χῶρο τῆς ἀγάπης, ξεπερνᾷ κανεῖς τὶς φυσικὲς κατηγορίες σκέψης καὶ ἀξιολόγησης. Ὅταν ὅμως πρόκειται γιὰ τὸ Θεό, πολλοὶ ἄνθρωποι στὶς χῶρες μας ξαναχρησιμοποιοῦν αὐθόρμητα τὶς κατηγορίες τοῦ φυσικοῦ κόσμου. Σκέπτονται τότε τὸ Θεὸ ὡς οὐδέτερη μᾶλλον ἀπρόσωπη ἀρχὴ τοῦ ἀπείρου κόσμου. Στὴ λειτουργικὴ λατρεία καὶ στὴν προσωπικὴ προσευχὴ ὁ πιστὸς ξεπερνᾷ αὐτὸ τὸν τρόπο σκέψης. Ὁ ἄπιστος ὅμως ποὺ βλέπει τὴν πίστη μὲ οὐδέτερο τρόπο, ἐκ τῶν ἔξω, ἔχει τὸ αἶσθημα ὅτι πιστεύοντας θὰ γινόταν θῦμα τῆς ναρκισσιστικῆς αὐταπάτης.

Κατακλείδα

Θὰ μπορούσαμε νὰ ἀναλύσουμε καὶ ἄλλα ἀκόμα κίνητρα ποὺ στηρίζουν νοητικὰ καὶ συναισθηματικὰ τὸν ἄπιστο στὴν ἀντίθεσή του πρὸς τὴν πίστη ὅπως: τὴ διαμαρτυρία ἐνάντια στὴν ὑπερτόνιση τῆς ἁμαρτίας, ὑπερτόνιση ποὺ μοιάζει νὰ καταλύει τὴν ἀγάπη γιὰ τὴ ζωὴ ἢ ἀκόμη: τὴν ιδέα ὅτι οἱ ἄνθρωποι δὲν εἶναι θρῆσκοι παρὰ διατὶ ἀγωνιοῦν πρὸ τοῦ θανάτου...

Νομίζω ὅτι παρουσίασα τοὺς σημαντικότερους λόγους. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ βαρύτητα τῶν λόγων ποικίλλει ἀνάλογα μὲ τὸ περιβάλλον, τὶς ἡλικίες, ἀκόμα καὶ ἀνάλογα μὲ τὴν ἀτομικὴ ἱστορία τοῦ καθενός. Ἡ ψυχολογία τῆς ἀπιστίας σχετίζεται μὲ τὴν ψυχολογία τῆς θρησκευτικῆς πίστεως.

Γιὰ νὰ κατακλείσω, θὰ ἤθελα νὰ ἐπιμείνω συνοπτικὰ σὲ δύο σημεία:

1ο. Αὐτὸ ποὺ παρουσιάστηκε ἐδῶ ὑφίσταται ἐπίσης ὡς ὀρίζοντας καὶ στὶς θρησκευτικὲς ἀμφιβολίες πολλῶν πιστῶν. Στὸν πλουραλιστικὸ πολιτισμὸ μας, ἡ πίστις εἶναι πάντα ἡ προοδευτικὴ κατάληξις ἀμφιβολιῶν γύρω ἀπὸ τὴν πίστιν. Ὅποιος γεύτηκε κάτι τέτοιο, κατανοεῖ καλύτερα ὅτι ἡ ἀπιστία κατὰ τὸν ἴδιον τρόπο εἶναι ἡ κατάληξις μιᾶς σύγκρουσης· εἶναι ἡ ἀπόφασις ποὺ ἀναιρεῖ τὴ σύγκρουση, ἀπαλείφοντας τὸν ἓνα πόλο τῆς σύγκρουσης: τὸν θεϊκὸ πόλο. Συχνὰ λύνουν τὴ σύγκρουση ἀνάγοντας τὸ «Θεὸς» σ' ἓνα οὐδέτερο θεῖο, ἀπρόσωπο, ἀρχὴ ἐνδογενῆ τοῦ κόσμου.

2ο. Ὑπάρχει ψυχολογία τῆς ἀπιστίας ὅπως ὑπάρχει ψυχολογία τῆς θρησκευτικῆς πίστεως, διότι, στὴν ἀπιστία ὅπως καὶ στὴν πίστιν, ἐμπλέκεται ὁ ἄνθρωπος μὲ τὶς ἐπιθυμίες του, τὶς ἀγωνίες του, τὴν αὐτοαγάπῃ του, τὶς συναισθηματικὲς του προσκολλήσεις, τὶς συναισθηματικὲς του ἀλλεργίες, ὅπως καὶ μὲ τὴ διάνοιά του. Γι' αὐτὸ ἀκριβῶς ἡ πίστις εἶναι ζωὴ καὶ ὁδὸς ζωῆς ποὺ ἔχουμε νὰ διανύσουμε.

Μία σπουδαιότατη ἐφαρμογὴ γιὰ τὴν Ποιμαντικὴ εἶναι λοιπὸν αὕτῃ ἐδῶ: Πρέπει νὰ δημιουργοῦμε ἐλευθερία ὥστε νὰ αὐτοκαταφάσκειται κανεὶς σταδιακά. Ὅποια καὶ ἂν εἶναι ἡ κατεύθυνσις ποὺ παίρνουν τὰ ἄτομα, τὸ σημαντικὸ εἶναι, σ' αὐτὸ τὸ χῶρο, ὅπου ἐμπλέκονται προσωπικά, νὰ μποροῦν νὰ φθάσουν σὲ κάποια ἔνδον σαφήνεια καὶ τοιουτοτρόπως καὶ στὸ σεβα-

σμοῦ μιᾶς διαφορετικῆς ἀπ' τὴ δική τους τοποθέτησης.

Γενικά, ὑπάρχει ψυχολογία, ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος εἶναι κάτι παραπάνω ἀπὸ λόγος. Αὐτὸ τὸ παραπάνω μποροῦμε νὰ τὸ ποῦμε: παράλογο. Προτιμῶ νὰ πῶ: διευρυμένος λόγος. Ἐὰν ὁ εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης εἶπε: ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστὶ, ἡ πίστις καὶ ἡ ἀπιστία εἶναι ἐξίσου τῆς τάξεως τῆς ἀγάπης, καὶ ὄχι μόνο τοῦ ἀντικειμενικοῦ λόγου.

* Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ἔχει παραλειφθεῖ ἡ ἐξῆς φράσις ἀπὸ τὸ κείμενο: «Ὁ μεγάλος Γάλλος ποιητὴς Paul Claudel περιγράφει θαυμάσια αὐτὴν τὴν ἐμπειρία στὴ διήγησι τῆς μεταστροφῆς του» (σελ. 23).

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Προλογικὸ σημεῖωμα (Α.Μ. Σταυρόπουλος).....	5
I. ΑΡΧΕΣ ΟΙ ΟΠΟΙΕΣ ΔΙΕΠΟΥΝ ΤΗΝ ΨΥΧΟ- ΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΘΡΗΣΚΕΙΑΣ.....	12
1. Οὐδετερότητα.....	12
2. Ἡ ἀπιστία ὡς ἀντικείμενο τῆς ψυχολογίας.....	14
3. Ψυχολογικὴ ἐξήγηση	18
II. Η ΑΠΙΣΤΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΛΟΓΟΙ ΤΗΣ.....	22
1. Ἡ ψυχολογικὴ ἔννοια τῆς ἀντίστασης.....	22
2. Αἷτια ἀντιστάσεως	27
2.1. Ὑπεράσπιση τῆς αὐτονομίας τοῦ κόσμου....	27
2.2. Ὑπεράσπιση τοῦ δικαιώματος νὰ σκεπτό- μαστε ἀπὸ μόνοι μας.....	32
2.3. Ἀπόρριψη αὐτοῦ πού βιώνεται ὡς παιδι- σμός	38
2.4. Φόβος καὶ ἄρνηση τῆς ναρκισσιστικῆς αὐ- ταπάτης.....	42
Κατακλείδα.....	44

